

Verspilde levens

Een verkennend onderzoek naar het ervaren van erkenning en miskennen door West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten in Nederland

Ieke van Duijnhoven

Universiteit voor Humanistiek

Verspilde levens

*Een verkennend onderzoek naar het ervaren van erkenning en miskennen door
West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten in Nederland*

Masterscriptie Universiteit voor Humanistiek

Variant Geestelijke Verzorging

Mei 2014

Ieke van Duijnhoven

ij.vanduijnhoven@gmail.com

Begeleider: dr. W. Seekles
universitair docent Psychologische en humanistische aspecten van
existentiële begeleiding op humanistische grondslag

Meelezer: dr. F. Suárez Muller
universitair docent Sociale en politieke theorie

Omslagfoto: © Ben Krewinkel | www.conversationswithgualbert.blogspot.nl

SAMENVATTING

Dit verkennende empirische onderzoek beschrijft op welke wijze West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten erkenning en miskennen ervaren in Nederland. De erkenningstheorie van Axel Honneth (1995) is toegepast als erkenningstheoretisch kader en zijn theorie is vergeleken met de empirische onderzoeksresultaten. De resultaten van dit onderzoek beschrijven levendig de ervaringen van negen West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten, die met name gevonden zijn door het toepassen van de *snowball method*. De respondenten ervaren miskennen door geen gelijke rechten te hebben, geen hulp van en verbondenheid met andere mensen te ervaren en de ervaring gezien en behandeld te worden als een minderwaardig mens. De beschreven miskenningservaringen benadrukken de noodzaak tot een meer menswaardig vreemdelingenbeleid. Erkenning wordt ervaren door de aandacht en hulp van vrienden, hulpverleners en God. Tevens ervaren zij erkenning door onderdeel te zijn van een geloofsgemeenschap en ervaren de werkende respondenten sociale waardering. Binnen dit onderzoek wordt *inclusie*, door het toebehoren aan een gemeenschap, gezien als een zeer waardevolle toevoeging aan Honneth's erkenningstheorie. Voor deze vorm erkenning zijn gelijke rechten namelijk niet noodzakelijk. Tot slot duidt dit onderzoek aan dat Honneth's verschillende vormen van erkenning zich hiërarchisch tot elkaar verhouden. Gelijke rechten blijken een belangrijke voorwaarde voor andere vormen van erkenning. Dit impliceert dat mensen zonder rechten amper erkenning als mens kunnen ervaren, waardoor zij als het ware uit de mensheid getild worden.

VOORWOORD

*Ik droom over een leven
Wat voor leven?
Een leven op papier
Wat voor papier?
Een papier waarop staat dat ik hier mag zijn
Waarom wil je hier zijn?
Zodat ik terug kan gaan
Terug naar waar?
Terug naar mijn dromen
(...)
Want ik ben hier wel, maar ik mag hier eigenlijk niet zijn
en ik kan niet terug naar waar ik vandaan blijf
tot ik een levende Europeaan mag zijn
Ja, het zijn jullie levens die ik benijd
Gewoon zorgeloos met je geliefden erbij*

-Justin Samgar (Samgar, z.j.)

Dit gedicht ik tegen tijdens het schrijven van dit afstudeeronderzoek. Het laat precies zien waar ongedocumenteerde migranten naar verlangen. Zij willen het leven leiden dat u, uw geliefden, uw broer, uw burens, - *wij* - leiden. In dit empirische onderzoek zult u lezen waarom het van belang is om een 'leven op papier' te hebben en wat voor gevolgen het heeft voor het ervaren van erkenning en miskennen wanneer dit papier, de verblijfsvergunning, ontbreekt.

Dit onderzoek was niet tot stand gekomen zonder de bereidheid van de respondenten om te vertellen over hun ervaringen en hun hulp bij het werven van andere respondenten. Het waren mooie ontmoetingen en ik ben hen hiervoor zeer dankbaar. Voor hen allemaal wens ik dat zij ooit ruimte in hun hoofd hebben om te kunnen dromen. Bij deze bedankt ik ook pastor Elias, die me geholpen heeft met het werven van respondenten, en de werknemers van hulporganisaties die ik tijdens mijn onderzoek gesproken heb.

Daarnaast wil ik graag alle mensen bedanken die het mogelijk hebben gemaakt dat ik echt dit afstudeeronderzoek heb geschreven. Ik kan het bijna niet geloven!

Wike, bedankt voor je opbouwende feedback. Telkens kwam ik weer een stapje verder!

Fernando, bedankt voor je persoonlijke manier van begeleiden en het snelle lezen van mijn conceptversie. Nina, heel erg bedankt! Door jou kreeg ik meer daadkracht.

Tot slot wil ik graag Edwin bedanken, samen hebben we ons door het schrijven van onze scripties heen geworsteld. Bedankt voor je hulp en liefde.

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING	3
VOORWOORD	4
INHOUDSOPGAVE	5
1 INLEIDING	7
1.1 Leven in een schimmenrijk	7
1.2 Doelstellingen	9
1.3 Onderzoeksvraag en bijbehorende deelvragen	9
1.4 Operationalisatie van de begrippen	10
1.5 Relevantie	11
1.6 Leeswijzer	11
2 ERKENNING.....	12
2.1 Erkennen en herkennen	12
2.2 Dialogische intersubjectiviteit en zelfbegrip.....	14
2.3 Soorten erkenning.....	15
2.3.1 Liefde	15
2.3.2 Formeel respect vanuit de overheid	17
2.3.3 Sociale waardering	18
2.4 Soorten miskennen.....	20
2.4.1 Miskennen in de sfeer van liefde.....	20
2.4.2 Miskennen in de sfeer van rechten	21
2.4.3 Miskennen in de sfeer van solidariteit.....	22
2.5 <i>Résumé</i>	22
3 ONDERZOEKSMETHODOLOGIE	23
3.1 Onderzoeksdesign	23
3.2 Werving en respondenten	23
3.3 Dataverzameling	24
3.4 Dataverwerking en data-analyse	26
3.5 Betrouwbaarheid en validiteit	27
3.6 Positie van de onderzoeker	28
4 RESULTATEN	29
4.1 Het ervaren van erkenning door West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten	30
4.1.1 Erkenning voor emoties en behoeften	30

4.1.2	Erkenning door toebehoren aan een gemeenschap	33
4.1.3	Erkenning door waardering	33
4.1.4	<i>Resumé</i>	34
4.2	Het ervaren van miskening door West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten.....	34
4.2.1	Miskening door de uitsluiting van rechten: geen toegang tot een normaal leven	35
4.2.2	Miskening door het ontbreken van betrokkenheid en verbondenheid	39
4.2.3	Gezien en behandeld als minderwaardig mens	42
4.2.4	Omgangsstrategieën.....	44
4.2.5	<i>Resumé</i>	45
5	DISCUSSIE EN CONCLUSIE.....	46
5.1	Samenvatting van de resultaten	46
5.2	Relatie tussen theorie en empirie.....	47
5.2.1	Erkenning	47
5.2.2	Miskening.....	50
5.3	Beperkingen van het onderzoek	53
5.4	Suggesties voor vervolgonderzoek.....	54
5.5	Slotsom: het erkennen van miskenden	55
	REFERENTIES.....	57
	BIJLAGEN	61

1 INLEIDING

‘Wie niet tot de bovenwereld wordt toegelaten en wie niet kan worden uitgezet is veroemd om in een zogenaamd schimmenrijk van de illegaliteit te leven’ (Stronks, 2013: 19)

1.1 Leven in een schimmenrijk

Ongedocumenteerde migranten, schattingsgewijs 97.145 migranten, verblijven zonder geldige verblijfsstatus in Nederland (Van der Heijden, Cruyff, & Van Gils, 2011). Zij bestaan niet voor de rechtsstaat als burger en zij mogen niet op Nederlands grondgebied verblijven. Het is de bedoeling dat ongedocumenteerde migranten zelfstandig Nederland verlaten. Wanneer dit niet gebeurt kunnen zij staande gehouden worden door de politie en gedetineerd worden in de vreemdelingenbewaring, zodat zij wanneer mogelijk uitgezet worden naar het land van herkomst (Dienst Terugkeer en Vertrek, z.j.).¹ Om detentie en mogelijke uitzetting te voorkomen zijn de ongedocumenteerden op hun hoede. Zij komen veelal niet op plekken waar hen om identiteitspapieren gevraagd kan worden en zij houden hun ongedocumenteerde status vaak verborgen voor anderen (Kromhout, Wubs & Beenackers, 2008; Engbersen & Broeders, 2007).² Deze manier van leven kan geduid worden als het leven in een schimmenrijk, omdat zij niet deel kunnen nemen aan het maatschappelijke leven en zij hun best doen om niet op te vallen.

Hoewel ongedocumenteerde migranten nauwelijks zichtbaar kunnen zijn als individu, zijn zij in de media als groep de afgelopen jaren zichtbaarder geworden. Tentenkampen bij Ter Apel, Den Haag en Amsterdam-Osdorp laten zien dat een groep mensen geen plek heeft om te verblijven. Tevens maakten demonstraties van de voormalige bewoners van de Vluchtkerk voor het eerst duidelijk dat de situatie voor hen onhoudbaar is. Zij willen zich niet meer verschuilen, maar hun probleem en het probleem van vele anderen zichtbaar maken. Zij ‘eisen dat [hun] bestaan wordt erkend en dat deze erkenning zich vertaalt in beleid en wetgeving’ (De Vluchtkerk, z.j.).³

Om onrechtmatig verblijf te ontmoedigen en het toezicht op deze migranten te vergroten zijn de sociale rechten van ongedocumenteerde migranten sinds de jaren negentig sterk ingeperkt. Wetten als de Wet op Identificatieplicht (1994), de Wet Voorkoming Schijnhuwelijken (1994) en de

¹ Ongeveer zes tot negen duizend mensen zijn jaarlijks in de vreemdelingenbewaring gedetineerd. (Vreemdelingenbewaring in getal, 2013: 17).

² Sommige ongedocumenteerde migranten gaan bijvoorbeeld niet naar een arts wanneer medische zorg noodzakelijk is, omdat daar mogelijk om hun identiteitspapieren gevraagd kan worden (Kromhout, Wubs & Beenackers, 2008: 49).

³ De tentenkampen waren in mei 2012 (Ter Apel) en winter 2012 (Osdorp). Demonstraties waren o.a. op: 21 januari 2013 in Ede, 23 maart 2013 in Amsterdam en 10 augustus 2013 in Rotterdam. De Vluchtkerk bestaat uit een groep uitgeprocedeerde asielzoekers die zich verenigd heeft in 2012 en gezamenlijk demonstreert.

Koppelingswet (1998) zijn ingevoerd om ongedocumenteerden uit te sluiten van sociale voorzieningen, huisvesting en scholing (Boom, Leerkes & Engbersen, 2011; Boone & Kox, 2012; Engbersen *et.al.*, 2002; Kox, 2010).⁴ Op 1 maart 2014 is een extra wet, Verruiming Bevoegdheden Vreemdelingentoezicht ingevoerd. Sindsdien mogen de Koninklijke Marechaussee en de vreemdelingenpolitie zonder toestemming van huisbewoners een woning te doorzoeken om onderzoek te doen naar de identiteit van ongedocumenteerde migranten (Rijksoverheid, 2014). Deze wetten hebben het dagelijkse leven van ongedocumenteerde migranten duidelijk bemoeilijkt. Voor hun levensonderhoud zijn zij namelijk vaak volledig afhankelijk van vrienden, familie, kerken of hulporganisaties voor ongedocumenteerde migranten (Kox, 2010: 10; Stichting Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt [LOS], 2011; United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2005).⁵ Ondanks dat het restrictieve beleid continue is aangescherpt blijkt, dat het aantal ongedocumenteerde migranten in Nederland nauwelijks is afgenomen. Het vreemdelingenbeleid kan hierdoor als symbolisch beleid gezien worden. Het geeft namelijk een duidelijk signaal over de ongewenste aanwezigheid van ongedocumenteerde migranten in Nederland (Engbersen, Van der Leun, Van der Staring & Kehla, 1999: 251-253).

Problematisch aan de huidige situatie is dat een groeiende groep ongedocumenteerde migranten systematisch uitgesloten is van rechten. De Universele Rechten van de Mens pogen de menselijke waardigheid en menselijke vrijheid onafhankelijk van natiestaten te garanderen, maar dit blijkt in de praktijk niet mogelijk. Mensenrechten worden namelijk enkel toegekend en gewaarborgd voor mensen die burger zijn van een natiestaat (Arendt, 1951; Benhabib, 2007; Borren, 2008; Devish & Oudejans, 2011; Oudejans, 2011). Het begrip burgerschap valt volgens sociaal-politiek filosoof Hannah Arendt samen met het begrip nationaliteit (Borren, 2012). Ongedocumenteerde migranten hebben dus eerst het staatsburgerschap nodig om *recht op rechten* te hebben. Hoewel artikel 15 van de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens aangeeft dat ieder mens recht heeft op een nationaliteit, wordt dit recht hierin niet als *voorwaarde* gezien voor het überhaupt hebben van rechten. Het recht staat gelijk aan de andere rechten die als fundamenteel worden gezien (Devish & Oudejans, 2011: 69).

Dit bestaan zonder rechten wordt door verschillende sociaal politieke filosofen geduid met de term *naakt leven* – een term die de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben (2002) introduceerde (Achterhuis, 2012; Beneduce, 2008; Benhabib, 2007; Borren, 2012). De ongedocumenteerde migrant

⁴ Op de Koppelingswet bestaan drie uitzonderingen: ongedocumenteerde migranten hebben wel recht op medisch noodzakelijke zorg, rechtsbijstand en kinderen die leerplichtig zijn hebben recht op onderwijs.

⁵ Bijvoorbeeld: STIL te Utrecht, Vluchtelingen in de Knel te Eindhoven, Het Wereldhuis te Amsterdam, INLIA te Groningen en ROS te Rotterdam.

is hierdoor gereduceerd tot *'niets-anders-dan-mens-zijn'* en beschreven als misplaatst en ongewenst in de staatrechtelijke samenlevingen (Beneduce, 2008; Borren, 2012: 5).

Hoewel de feitelijke omstandigheden, zoals de overlevingsstrategieën en de leefomstandigheden van ongedocumenteerde migranten zijn onderzocht, is in Nederland niet onderzocht hoe ongedocumenteerde migranten hun situatie zelf ervaren (Engbersen et al. 1999; Engbersen et al., 2002; Kox, 2010; Kromhout et al., 2008). Om hier meer zicht op te krijgen worden in dit afstudeeronderzoek de ervaringen van ongedocumenteerde migranten onderzocht in het licht van het thema erkenning. Welke implicaties heeft dit *naakte bestaan* voor het gevoel van erkenning of miskennen van ongedocumenteerden? Kunnen zij zich nog erkend voelen als mens, ondanks hun status als ongedocumenteerde?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden zal de betekenis en het belang van de mogelijkheid tot erkenning beschreven worden. Daarvoor wordt voornamelijk het erkenningsconcept van de Duitse filosoof Axel Honneth (1995) gebruikt. Hoewel verschillende sociaal-politieke filosofen zich hebben gebogen over het thema erkenning, heeft hij als enige het belang van verschillende vormen van erkenning in de maatschappij beschreven (Arendt, 1951, 1954; Honneth, 1995; Ricoeur, 2005; Taylor, 1992). In het bijzonder is dit afstudeeronderzoek gericht op de ervaringen van miskennen en erkenning van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten die langer dan vijf jaar in Nederland wonen zonder verblijfsvergunning en niet (meer) in de eerste asielprocedure zitten. Deze West-Afrikaanse populatie wordt niet erkend door de Nederlandse overheid als burger, zij beschikt hierdoor niet over burgerrechten en is afhankelijk van haar hulpverleners.

1.2 Doelstellingen

Dit onderzoek beoogt allereerst op een genuanceerde manier inzicht te geven in de wijze waarop een marginale groep zonder staatrechtelijke erkenning zich miskend of erkend voelt in Nederland. Verschillende vormen van erkenning en miskennen zullen daarvoor onderscheiden worden.

Het tweede doel is het aanvullen van de bestaande theorie omtrent erkenning en miskennen. Hiervoor zal deze theorie geconfronteerd worden met de empirische kennis over het ervaren van miskennen en erkenning door de te onderzoeken doelgroep.

1.3 Onderzoeksvraag en bijbehorende deelvragen

Vanuit bovenstaande uiteenzetting vloeit de volgende onderzoeksvraag:

'Welke vormen van erkenning en miskennen spelen een rol in het leven van ongedocumenteerde West-Afrikaanse migranten in Nederland en hoe ervaren zij deze?'

Deze hoofdvraag valt uiteen in de volgende deelvragen:

1. Welke vormen van erkenning en miskennen zijn te onderscheiden in de literatuur over erkenning?
2. Op welke manieren ervaren West- Afrikaanse ongedocumenteerde migranten erkenning in Nederland?
3. Op welke manieren ervaren West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten miskennen in Nederland?
4. Hoe verhoudt de theorie over erkenning zich tot de ervaringen van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten met betrekking tot erkenning en/of miskennen in de praktijk?

1.4 Operationalisatie van de begrippen

Erkenning:

Gezien worden, gewaardeerd worden en van belang zijn. Mensen kunnen erkend worden op drie manieren: door middel van liefde, door middel van respect en door middel van waardering (Honneth, 1995).

Miskennen:

Negatieve erkenning, zich niet erkend, onzichtbaar en geminacht voelen. Dit vindt plaats door structurele uitsluiting van rechten, gezien worden als minderwaardig in de samenleving, geslotenheid en ethocentrisme t.o.v. bepaalde groepen of individuen, of miskennen door geen betrokkenheid te ervaren bij persoonlijke noden en behoeften (Honneth, 1995; Van Leeuwen; 2005).

Ongedocumenteerde migranten:

Migranten die zonder rechtsgeldige documenten in Nederland verblijven, waaronder: mensen die aanvankelijk legaal naar Nederland kwamen, zoals uitgeprocedeerde asielzoekers en mensen met een toeristenvisum of werkvisum dat verlopen is, en migranten die zich zonder toestemming van de Nederlandse overheid in Nederland gevestigd hebben, zoals slachtoffers van mensenhandel en illegale arbeidsmigranten. In Nederland zijn met name mannelijke immigranten tussen de 20 en 40 jaar oud. Het begrip 'ongedocumenteerden' wordt gebruikt door hulporganisaties en mensenrechtenorganisaties, omdat de woorden 'illegale vreemdelingen' of 'illegalen' een negatieve connotatie hebben. Dit is gebaseerd op de aanname dat mensen niet illegaal zijn, maar soms illegaal handelen (Amnesty International, z.j.).

Binnen dit onderzoek gaat het om een West-Afrikaanse ongedocumenteerde populatie die langer dan vijf jaar in Nederland woont, niet meer in de eerste asielprocedure zit en hulp vraagt bij kerken of hulporganisaties voor ongedocumenteerde migranten voor eten, onderdak of hulp juridische procedures.

1.5 Relevantie

Dit onderzoek kent een wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie die aansluit bij de kernbegrippen van de Universiteit voor Humanistiek (UvH).

Ten eerste is dit afstudeeronderzoek wetenschappelijk relevant, omdat dit afstudeeronderzoek bijdraagt aan de theorievorming over verschillende vormen van erkenning en miskennen. Dit doel sluit aan bij het eerste kernbegrip van de UvH, namelijk zingeving, omdat erkenning wordt gezien als een belangrijk aspect van de mogelijkheid tot het leiden van een zinvol leven (Universiteit voor Humanistiek, z.j.). Hoewel erkenning in de literatuur over zingeving wordt gezien als een belangrijk element, is niet beschreven wat het begrip behelst en hoe erkenning kan plaatsvinden (Alma & Smaling, 2010; Baumeister, 1991; McAdams, 1993).

Ten tweede is dit afstudeeronderzoek maatschappelijk relevant. Het onderzoek werpt namelijk licht op de beleving van een marginale, moeilijk bereikbare populatie die vrijwel niet zelfstandig in haar levensonderhoud kan voorzien (Kox, 2010: 10; Stichting LOS, 2011; UNHCR, 2005). Het onderzoek verkent hiermee hoe het Nederlandse vreemdelingenbeleid doorwerkt op het ervaren van erkenning en miskennen door West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten. Dit sluit aan bij het tweede kernbegrip van de UvH, namelijk humanisering. Humanisering gaat om de vraag hoe menswaardige maatschappelijke verhoudingen bevorderd kunnen worden (Universiteit voor Humanistiek, z.j.). Daarbij is vaak sprake van een spanning tussen individu, in dit geval de West-Afrikaanse ongedocumenteerde migrant, en de uitvoering van het Nederlandse vreemdelingenbeleid. Naar de wijze waarop zij zich wel dan niet erkend of miskend voelen is nog geen wetenschappelijk onderzoek verricht, waardoor dit onderzoek een lacune opvult in de wetenschappelijke literatuur over ongedocumenteerde migranten.

1.6 Leeswijzer

In dit hoofdstuk zijn de probleemstelling, doelstellingen, onderzoeksvraag en bijbehorende deelvragen, en de relevantie van het onderzoek beschreven. Het hierop volgende hoofdstuk vormt een theoretisch kader over de begrippen erkenning en miskennen. Hoofdstuk drie beschrijft de methodologie van dit empirische onderzoek en hoofdstuk vier presenteert de onderzoeksresultaten. Tot slot volgen in hoofdstuk 5 de discussie en de conclusie, waarin de resultaten van dit onderzoek ter discussie gesteld worden, de beperkingen van het onderzoek worden toegelicht en aanbevelingen voor vervolgonderzoek worden gedaan.

2 ERKENNING

Om de ervaringen van West-Afrikaanse migranten te duiden is het noodzakelijk om de begrippen miskennen en erkenning uit te werken. Dit wordt voornamelijk gedaan aan de hand van de normatieve theorie van Axel Honneth (1995). Hij maakt in tegenstelling tot andere sociaal politieke filosofen onderscheid tussen verschillende erkennings- en miskenningsstypen. Allereerst wordt uitgelegd wat Honneth bedoelt met het begrip erkenning en daarna wordt de intersubjectieve basis van Honneths theorie toegelicht. Vervolgens worden de verschillende typen van erkenning en miskennen binnen Honneths erkenningstheorie beschreven. De beschrijving van deze verschillende typen vormt een antwoord op de eerste deelvraag, namelijk: ‘Welke vormen van erkenning en miskennen zijn te onderscheiden in de literatuur over erkenning?’

2.1 Erkennen en herkennen

Axel Honneths (1995) erkenningsconcept komt voort uit de theorieën van de jonge Duitse, achttiende-/negentiende-eeuwse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel en is aangevuld met George Herbert Meads sociale psychologie, Jürgen Habermas’ communicatie-ethiek en de object-relatietheorie van de psychoanalyticus Donald Winnicott. Verschillende ervaringen van miskennen en erkenning zijn volgens Honneth van invloed op de manier waarop de mens zich tot zichzelf verhoudt. Dit noemt hij een praktische zelfrelatie. In tegenstelling tot Habermas richt Honneth zich bij communicatief handelen niet op talige vooronderstellingen, maar op maatschappelijke voorwaarden voor een goed menselijk leven. De basis van Honneths erkenningstheorie is de dialogische intersubjectiviteit van de mens, die de mens afhankelijk maakt van erkenning en kwetsbaar voor miskennen (Honneth, 1995).

Om duidelijk te maken wat het begrip erkennen behelst, gebruikt Honneth de Duitse begrippen *erkennen* (herkennen) en *anerkennen* (erkennen).⁶ Om dit verschil uit te leggen zet Honneth (2001) het concept onzichtbaarheid uiteen. Hierbij spreekt hij over twee vormen van onzichtbaarheid: letterlijke en figuurlijke onzichtbaarheid. Wanneer iemand zich niet gezien voelt, dan ligt dit niet aan een letterlijk onzichtbaar zijn (de persoon wordt wel herkend als mens), maar aan een figuurlijk onzichtbaar zijn (de persoon ervaart zichzelf als niet gezien). Onzichtbaarheid gaat dus niet om een cognitief feit, het *herkennen*, maar om sociale gedragingen waarmee we iemand *erkennen*. Erkennen is volgens Honneth ‘*the expressive and consequently publicly accessible demonstration of an assessment of worth that accrues to the intelligibility of persons*’ (Honneth &

⁶ Ricoeur maakt in zijn bespreking van het begrip erkenning ook hetzelfde onderscheid tussen het herkennen van een object en het erkennen van een subject (Ricoeur, 2005).

Margalit, 2001: 124). Filosofe Hannah Arendt (1958) beschrijft dat hiervoor een politieke ruimte nodig is, een '*space of appearances*', waar interactie plaats kan vinden (1958: 198). Deze ruimte maakt het mogelijk dat mensen aan elkaar kunnen verschijnen en zichzelf kunnen laten zien door daden uit te voeren, meningen te uiten en verhalen te vertellen (Borren, 2008: 214). Hierdoor wordt men publiekelijk zichtbaar. De mens kan hierdoor erkend worden voor *wie* hij is en niet voor *wat* hij is (idem, 221). Met het *wie* bedoelt Arendt een publieke actor, een unieke burger die lid is van gemeenschappelijke, gedeelde publieke wereld, en met het *wat* bedoelt zij een mens dat gereduceerd is tot de '*abstracte naaktheid van het louter mens-zijn*' (Arendt, 1951: 299). Volgens Arendt verloor de groep statelozen in de jaren '40 en begin jaren '50, waarover zij schreef, hierdoor hun betekenisvolheid en menselijkheid. Het leven van een waarachtig menselijk leven noemt zij het leiden van een politiek leven (Borren, 2008: 219).

Wanneer we iemand minachten, dan kunnen we ons gedragen alsof iemand er niet is. Dit kan door onze gezichtsuitdrukking en door bepaalde handelingen. Er zijn heel veel verfijnde uitdrukkingen waarmee we bevestigen dat we iemand zien, bijvoorbeeld door het maken van oogcontact, een glimlach, een aanraking, door een bepaalde houding of taal. De Schotse psychiater Ronald Laing noemt deze bevestiging door taal en expressie de bevestiging van het bestaan van een persoon (Laing, 1969: 82). Wanneer deze uitdrukkingen ontbreken, dan kan iemand zich onzichtbaar voelen. Alleen expressieve lichaamsuitdrukkingen kunnen volgens Honneth en Margalit (2001) publiekelijk iemands waardigheid bevestigen, waardoor het onderscheid tussen herkennen en erkennen duidelijk wordt (Honneth & Margalit, 2001: 120). Voor de beantwoording van de onderzoeksvraag is het van belang om te onderzoeken of West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten deze primaire vorm van publieke erkenning wel of niet missen.

Vanuit de traditie van Hegel (1802/3; 1805/6) en Mead (1934) geeft Honneth aan dat mensen alleen erkenning kunnen ervaren, en daardoor een relatie tot zichzelf op kunnen bouwen, door iemand die zij zelf ook erkennen.⁷ Het ervaren van onzichtbaarheid kan gezien worden als het gevolg van de weigering of onmogelijkheid tot erkenning (Honneth & Margalit, 2001: 112). Het belang van sociale relaties voor het ervaren van erkenning en het opbouwen van een zelfconcept wordt in de volgende paragraaf toegelicht.

⁷ Dit hangt samen met de meester-slaafdialectiek van Hegel. De erkenning van de ander kan alleen tellen wanneer hij als een volwaardig en vrij wezen erkend wordt en dus geen 'slaaf' is. Erkenning door iemand die onderdrukt wordt is niet mogelijk, omdat dit subject geen vrije erkenning kan geven (Van Leeuwen, 2003: 28-31).

2.2 Dialogische intersubjectiviteit en zelfbegrip

Het uitgangspunt van Honneth voor zijn theorie over erkenning is dat de mens dialogisch van aard is. Dit maakt erkenning voor een zelfbesef noodzakelijk. Honneth gebruikt de theorie van sociaal psycholoog Mead (1934) om de inzichten van Hegel te concretiseren.⁸

De mens kan volgens Mead alleen een beeld van zichzelf ontwikkelen vanuit het standpunt van anderen of vanuit een gegeneraliseerd standpunt van een groep waarvan hij onderdeel is (Van Leeuwen, 2003: 40). Door middel van *play* en *game* wordt de houding van anderen onderdeel van het zelfbeeld. Wanneer het kind speelt kijkt het naar zichzelf vanuit de ogen van de ander. Het kind neemt op deze manier een rol in die inspeelt op de verwachtingen van de ander. Tijdens het opgroeien kan het kind zich steeds meer verplaatsen in verwachtingen van anderen en daarop anticiperen. De fase van *game* vindt daarna plaats: het kind stemt zichzelf hierbij niet af op de verwachtingen van een concrete ander, maar op het totale beeld van alle verwachtingen van alle betrokkenen. Dit totaalbeeld van verwachtingen wordt de *gegeneraliseerde ander* genoemd (Honneth, 1995:76-78). Door te anticiperen op de verwachtingen van anderen en de oordelen die anderen van mij hebben, ontstaat volgens Mead de zelfrelatie, het *mij*. Het unieke *ik*, als vertrekpunt van het mij, valt hier echter niet helemaal mee samen en over dit *ik* is volgens Mead niets te zeggen totdat het spontaan reageert in een concrete situatie (idem, 81).

Er zijn een aantal kritiekpunten op Meads theorie te leveren. Volgens Charles Taylor (1991) ligt de nadruk binnen Meads theorie te veel op het oordeel van de gegeneraliseerde ander waarop het kind zich leert afstemmen. Na de kindertijd lijkt de mens een op zichzelf staand individu, dat totaal onafhankelijk verder kan leven. Volgens Taylor blijft het contact met concrete anderen echter nodig om over het zelf te kunnen denken en het zelf in de wereld te kunnen blijven interpreteren (Van Leeuwen, 2003: 43-44). Hoewel Honneth Meads theorie als basis voor zijn erkenningstheorie neemt, beschrijft hij ook dat het ontwikkelen van zelfbegrip een blijvend proces is: *'One's relationship to oneself, then, is not a matter of a solitary ego reflecting on itself, but is the result of an ongoing intersubjective process, in which one's attitude toward oneself emerges in one's encounter with an other's attitude toward oneself'* (Honneth & Anderson, 2005: 131). Volgens Honneth maakt dit de mens moreel kwetsbaar, omdat de mens voor zijn identiteit en praktische zelfrelatie afhankelijk is van de hulp en bevestiging van andere mensen (Ferrarese, 2011: 766).

⁸ Volgens Hegel zijn sociale conflicten ontstaan door een strijd om erkenning. Wederzijdse intersubjectieve erkenning is de basis voor identiteitsontwikkeling als autonoom wezen. Hegel ziet sociale verschuivingen als stadia voor de vorming van een universele *Geist*. Honneth neemt afstand van deze metafysische aard van erkenning en hij neemt Meads intersubjectieve theorie om Hegels theorie te reconstrueren (Honneth, 1995: 70-71). Wegens de complexiteit van het thema *Geist* wordt dit begrip niet nader toegelegd. Zie hiervoor hoofdstuk 4 en 5 uit: Taylor, C. (1975). *Hegel*. Cambridge: Cambridge University Press.

Een tweede punt van kritiek op Mead is dat, naast het anticiperen op de gegeneraliseerde ander, ook culturele expressievormen van belang zijn voor het zelfbegrip. Deze expressievormen zijn continue in verandering. De cultuur waarin men bepaalde verwachtingen en oordelen over elkaar heeft, is geen vaststaand object (Van Leeuwen, 2003: 43). Honneth zegt hierover dat zelfinterpretatie altijd afhankelijk is van semantische en symbolische bronnen in een samenleving die bepalen wat positief en negatief gewaardeerd wordt. Wanneer het begrip 'ongedocumenteerde migrant' bijvoorbeeld gelijkstaat aan 'niet toegestaan' of 'profiteur', dan is het moeilijk om daaraan waarde te ontleen en als mens positief erkend te worden (Honneth & Anderson, 2005: 136).

2.3 Soorten erkenning

In *The Struggle for Recognition* (1995) onderscheidt Honneth in navolging van Hegel (1802/3; 1805/6) het begrip erkenning in drie erkenningstypen, liefde, respect en sociale waardering, die corresponderen met drie interactiesferen waarin de wederzijdse erkenning zich afspeelt. Allereerst de sfeer van liefde waarin men emotioneel verbonden is met anderen, ten tweede de sfeer van rechten waarin men rechten heeft en ten derde de sfeer van solidariteit waarin men gedeelde waarden heeft. Binnen een sociale wereld komen subjecten deze drie sferen tegen en kunnen zij een positieve relatie met zichzelf opbouwen en bevestigd worden in hun waardigheid als mens (Honneth, 1995).

De drie vormen van erkenning zijn volgens Honneth noodzakelijk om een goed leven te kunnen leiden en overheden zouden volgens hem de mogelijkheden tot deze drie vormen van erkenning moeten beschermen. Ieder subject zou vrij moeten zijn van miskening in een samenleving, zodat zij de kans heeft om erkend te worden met hun eigen mogelijkheden die van waarde zijn voor de samenleving (Honneth, 1995: 130). Dit maakt de theorie van Honneth een sociaal-politieke theorie, die een kader biedt voor de interpretatie van de ervaringen van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten in de Nederlandse samenleving. De drie erkenningstypen, die met elkaar samenhangen, worden achtereenvolgens toegelicht en gekoppeld aan de zelfrelatie.

2.3.1 Liefde

Het eerste erkenningstype *liefde* is de meest fundamentele erkenningsvorm. Deze vorm van erkenning draait om affectieve gevoelens die niet afdwingbaar zijn en deze vorm gaat vooraf aan de andere vormen van erkenning. Liefde betekent, in de theorie van Honneth, het erkennen van noden en emoties van een concrete ander en daaraan gehoor geven vanuit een emotionele verbondenheid. Dit gebeurt in private verhoudingen zoals tussen ouders en kinderen en in vriendschaps- en liefdesrelaties (Honneth, 1995).

Honneth baseert zich bij de onderbouwing van dit erkenningstype op de object-relatie theorie van Daniel Stern (1977) en Winnicott (1965). Door als kind erkenning te krijgen in de vorm van liefde kan een basiszelfvertrouwen ontwikkeld worden, waardoor men later niet bang is om te worden verlaten. Het kind ontdekt in de sfeer van liefde dat het een op zichzelf staand individu is en kan in de relatie het vertrouwen ontwikkelen dat de relatie blijft bestaan ook wanneer zij losstaande subjecten zijn. Doordat de liefdeservaring wederkerig moet zijn is erkenning een dubbelproces: het gaat om het loslaten en het binden van zichzelf aan het geliefde subject. De onafhankelijkheid van het kind wordt op deze manier bevestigd en gesteund (Van Leeuwen, 2003: 96-97). Dit basiszelfvertrouwen is volgens Honneth onontbeerlijk voor autonome deelname aan het publieke leven (idem, 107). Iemand die zelfvertrouwen ervaart wordt door Honneth gedefinieerd als: *'an agent who has an open and trusting relationship to his or her own feelings, desires, impulses, emotions and so on.'* (Honneth & Anderson, 2005: 133).

Zorgethica Annelies van Heijst (2004) heeft kritiek op Honneths invulling van de erkenningstype liefde. Zij stelt dat deze vorm van erkenning niet beperkt is tot de concrete ander in private relaties, maar *liefde* ook in professionele zorgrelaties kan voorkomen. De erkenning van het kind door de ouders komt volgens haar niet voort uit vrijheid. Honneth maakt naar haar mening een denkfout. Ouders kunnen de eigenheid van het kind niet kiezen, maar zij kunnen het kind wel verwelkomen. Dit noemt zij een *anticiperende bereidheid* tot verbondenheid met het kind waarbij de ouders openstaan voor een verbinding met het kind. Mensen die elkaar niet kennen kunnen volgens Van Heijst ook deze bereidheid hebben om elkaar te erkennen (idem, 57). Gevoelens van bekommering, zorgzaamheid en plezier zijn volgens Van Heijst binnen de zorg onmisbaar voor de mens om zich voluit mens te voelen (Van Heijst, 2004: 45). Deze bereidheid lijkt op wat Baart (2005) schrijft over *aandacht*. Aandacht kan ervoor zorgen dat iemand opgemerkt wordt en gezien wordt als iets dat erkenningswaardig is: *'Waar erkenning niet (juridisch) afdwingbaar is, maar wel tot het publieke leven behoort, is ze aangewezen op aandachtigheid in de vorm van welwillende en geduldige openheid de ander te waarderen in zijn anders-zijn, afstotelijk of niet, en hem niet van het publieke toneel te vegen.'* (Baart, 2005: 75).

Honneth ziet volgens Van Heijst het krijgen van erkenning te veel als een strijd om gelijke rechten. Zij duidt erkenning als een geschenk die mensen uit verbondenheid en uit de behoefte voor elkaar van betekenis te zijn en dit aan elkaar te schenken. Erkenning als liefde noemt zij *'vreugde over het bestaan van de ander, die zorgt behoeft en voor wie je je wilt inzetten, omdat je je verbonden voelt of wilt verbinden'* (van Heijst, 2004: 50). Deze vorm van erkenning heeft raakvlakken met de menselijke behoefte aan *affectie* zoals Will Schutz (1966) deze beschrijft. Ieder mens wil volgens hem liefde en genegenheid ontvangen en erkend worden als beminneenswaardig, sympathiek

en aardig (Remmerswaal, 2003: 165). Tevens willen mensen hun liefde tonen aan anderen (idem, 97).

2.3.2 Formeel respect vanuit de overheid

Het tweede erkenningstype van Honneth is *respect*. Dit komt tot stand komt door de publieke erkenning als rechtssubject. Het gaat Honneth in eerste instantie om rechten die een mens legitiem kan verwachten, omdat hij of zij deelneemt aan de institutionele orde als lid van de samenleving. Deze rechtserkenning is opeisbaar en onvoorwaardelijk. De rechtsstaat gaat daarbij uit van de autonomie van haar burgers; de juridische orde veronderstelt hierbij dat burgers *moreel toerekeningsvatbaar* zijn.⁹ Dit houdt in dat de mens als autonoom en redelijk wezen keuzes kan maken en daarvoor verantwoordelijk is. Door middel van politieke en sociale rechten kunnen burgers over zichzelf beschikken en vanuit gelijke individuele vrijheid hun eigen leven vormgeven binnen een maatschappij die gebaseerd is op deze rechten. Deze vorm van erkenning wordt respect genoemd, omdat respect opgebracht moet worden voor de ander als gelijkwaardig, autonoom individu, dus als iemand die zelf beslissingen kan nemen en niet gemanipuleerd mag worden (Honneth, 1995; Van Leeuwen, 2003: 98). Dit gebeurt binnen bepaalde sociale, politieke, ethische en juridische grenzen en deze zijn in elke samenleving vastgelegd.

Respect, zoals Honneth deze vorm van erkenning beschrijft, hangt samen met de zelfrelatie 'zelfrespect'. Doordat men dezelfde rechten als anderen heeft leert de mens dat hij of zij gelijkwaardig is en dus recht heeft op dezelfde behandeling als ieder ander mens. Honneth beschrijft dat deze publieke erkenning mogelijk maakt dat subjecten zichzelf zien als gelijkwaardig en moreel verantwoordelijk (idem, 98-99; Honneth, 1995: 119).

Bart van Leeuwen past Honneths erkenningstheorie aan door een tweede vorm van respect, namelijk verschilrespect, toe te voegen. Niet alleen het dragen van gelijke rechten dient formeel vanuit de overheid gerespecteerd te worden, maar ook het toebehoren aan culturele en religieuze groepen. Binnen de theorie van Honneth is dit niet mogelijk, omdat Honneths theorie enkel geschreven is voor een sociaal ongelijkwaardige samenleving en niet voor hedendaagse multiculturele samenlevingen.¹⁰ Honneth zelf ziet geen noodzaak om zijn theorie aan te passen met een vierde vorm van erkenning die gaat om het erkennen van de culturele identiteit van burgers.

⁹ In de theorie van Honneth wordt het begrip *moralische Zurechnungsfähigkeit* (moreel ontoerekeningsvatbaar) gebruikt. In het in Engels vertaalde boek wordt de term *moral responsibility* (morele verantwoordelijkheid) gebruikt. Deze term is voor dit onderzoek overgenomen. Hierbij moet echter vermeld worden dat verantwoordelijkheid de toerekeningsvatbaarheid van mensen veronderstelt (Van Leeuwen, 2003: 121).

¹⁰ Het waarderen van iemands culturele kenmerken kan enkel plaats vinden binnen de derde erkenningsvorm, waarover meer in paragraaf 2.3.3.

Claims van culturele groepen vallen volgens namelijk hem binnen zijn tweede erkenningstype *respect* (Fraser & Honneth, 2003: 168-169).

Als uitgangspunt voor het verschilrespect neemt Van Leeuwen het dialogische zelf: *'Mensen zijn geen lege plaatsen van abstracte potentialiteit, maar hun begrip en zelfbegrip zijn verweven met sociale verhoudingen en culturele praktijken en instituties. Dit respecteren maakt het mogelijk dat burgers zich geaccepteerd weten in gedeelde identificaties, wat een aanknopingspunt biedt voor een besef van toebehoren, voor zelfrespect'* (Van Leeuwen, 2003:183). Deze gedeelde identificaties zijn collectieve kenmerken als godsdienst, gender, cultuur en etniciteit.

Deze culturele bindingen dienen niet gezien te worden als een voorwaarde voor autonomie zoals in het gelijkheidsrespect van Honneth. Het gaat erom dat mensen zin ontleen en zelfrespect ervaren door geaccepteerd te worden en opgenomen te zijn in een bepaalde culturele groep of traditie. Doordat de mens zich ergens thuis voelt kan hij zich vrij bewegen en hoeft hij niet bang te zijn om niet geaccepteerd te worden (idem, 165-167). Om onderdeel te zijn van een culturele groep hoeft men geen prestaties te leveren waarvoor men positief gewaardeerd wordt. Het lidmaatschap gaat hieraan vooraf (Van Leeuwen, 2003: 155). Dit geaccepteerd en opgenomen worden door een groep noemt Schutz (1966) *inclusie*. Dit is volgens hem één van de drie basisthematieken van erkenning. Het gaat hierbij niet om de formele erkenning door een overheid dat men toebehoort aan een groep, maar om het toebehoren aan een concrete groep an sich. Erbij horen, meetellen, serieus genomen worden en van betekenis zijn voor anderen in de groep spelen hierbij een rol (Remmerswaal, 2003: 164).¹¹ Hoewel ongedocumenteerde migranten geen formele erkenning door rechten krijgen, kunnen zij zich erkend voelen door bij een culturele groep te horen en daardoor zelfrespect ontwikkelen. Het is echter de vraag of ongedocumenteerde migranten zichzelf ervaren als lid van een culturele groep in de Nederlandse samenleving.

2.3.3 Sociale waardering

Naast affectieve betrokkenheid en respect onderscheidt Honneth *sociale waardering* als het derde erkenningstype.¹² In tegenstelling tot het enkel respecteren van unieke kenmerken en prestaties kunnen deze ook positief beoordeeld worden. Honneth gebruikt voor deze sociale waardering het begrip *solidariteit*. Dit betekent dat mensen elkaars unieke bijdrage en eigenheid als waardevol zien vanuit overkoepelende en gedeelde doelen en waarden. Hierbij is Honneth vooral gericht op het

¹¹ *Inclusie* zoals Schutz dit beschrijft heeft raakvlakken met Honneths opvatting van *sociale waardering*. De nadruk bij sociale waardering ligt echter meer op het positief waarderen van een unieke bijdrage, terwijl *inclusie* voornamelijk het toebehoren aan een groep benadrukt.

¹² Honneth noemt deze derde vorm *solidariteit*. In dit onderzoek wordt in navolging van Van Heijst (2001) en Van Leeuwen (2004) het begrip sociale waardering gebruikt, omdat de derde vorm van erkenning gaat om het waarderen van kenmerken of prestaties van een subject.

waarderen van het bijdragen aan arbeidsprocessen. De leden van verschillende sociale klassen dienen volgens Honneth om hun bijdragen gewaardeerd te worden, omdat door arbeidsdeling alle werkzaamheden van belang zijn voor het voortbestaan van de samenleving (Van Leeuwen, 2003: 111). Deze gedeelde waarden moeten volgens Honneth open en pluralistisch zijn om elk lid van de samenleving de kans te geven om zich positief gewaardeerd te voelen voor zijn bijdrage (Honneth, 1995: 121-129).

De normatieve theorievorming is volgens Honneth te veel gereduceerd tot juridische erkenning, waardoor de sociale waardering voor de eigen prestaties en het bijdragen aan de sociale omgeving geen rol spelen. In de moderne samenleving is volgens hem het prestatiebeginsel een basaal beginsel en lijden mensen sociaal wanneer deze erkenning uitblijft. Volgens Honneth lijden mensen sociaal wanneer zij in staat zijn om bij te dragen aan de maatschappij, maar geen waarderingen ontvangen, omdat zij niet aangenomen worden en enkel bepaalde banen kunnen krijgen, zoals schoonmaakwerk. Veel sociale strijd gaat naar zijn mening over het herdefiniëren van de prestatiewaardering (Van den Berg & Van Oenen, 1999).

De Vlaamse filosofen Herman de Dijn (1995) en Van Leeuwen benadrukken dat deze vorm van erkenning niet af te dwingen is, maar een kenmerk of prestatie daadwerkelijk positief beoordeeld moet worden door anderen om iemand daadwerkelijk te waarderen (Van Leeuwen, 2003: 55). Het gevolg van een positief oordeel over unieke kenmerken, eigenschappen en prestaties, is dat iemand zichzelf meer gaat waarderen. Volgens Schutz zorgt de waardering voor wat iemand goed kan voor zelfvertrouwen en onafhankelijkheid. Dit zorgt voor een gevoel van controle over het leven (Remmerswaal, 2003: 165).

Van Leeuwen plaats een kritische kanttekening bij Honneths invulling van waardering. Aangezien in multiculturele samenlevingen verschillende waardenkaders een rol spelen kan de waardering niet altijd plaatsvinden vanuit gedeelde waarden. Solidariteit gaat volgens Van Leeuwen niet alleen om maatschappelijke waardering, maar ook om de waardering binnen en tussen subculturen (Van Leeuwen, 2003: 112). Het zou bijvoorbeeld zo kunnen zijn dat ongedocumenteerde migranten zich wel gewaardeerd voelen om wie zij zijn in hun eigen sociale groep en niet door de gehele Nederlandse samenleving. Honneth gaat in zijn erkenningstheorie echter enkel uit van een gezamenlijke gerichtheid op arbeid met gedeelde doelen en waarden.

Ter verbetering van dit derde erkenningstype oppert Van Leeuwen '*hermeneutische openheid*' voor culturele en religieuze groepen, waardoor oprechte waardering mogelijk gemaakt wordt (Van Leeuwen, 2003: 114). Dit houdt in dat men elkaar kan waarderen door open te staan voor elkaar, waarbij gedeelde waarden en doelen niet per definitie nodig zijn (Van Leeuwen, 2005: 153). Soms betekent dit dat mensen hun eigen waarden even moeten parkeren om open te kunnen staan voor anderen (Van Leeuwen, 2003: 114-115). Op deze manier kan een ongedocumenteerde

migrant uit West-Afrika zich gewaardeerd voelen door iemand met een andere culturele achtergrond, religie of verblijfsstatus, zonder dat zij een gezamenlijk doel hebben of over eenzelfde waardenkader beschikken.

Tenslotte is een laatste opmerking met betrekking tot waardering te maken. Allereerst beschrijft Arnold Burms (1992) dat mensen niet altijd verlangen naar waardering: *'Alle mensen verlangen naar waardering: zij hopen dat anderen hun gezelschap op prijs stellen, hun verwezenlijkingen bewonderen en over hen met genegenheid spreken. Maar in sommige omstandigheden wordt dit verlangen naar erkenning buiten spel gezet. Als we hevige honger of pijn hebben, verlangen we alleen nog maar geholpen te worden; bewondering krijgen interesseert ons dan niet'* (Burms, 1992: 113 in Van Leeuwen, 2003: 55). Dit kan voor de beantwoording van de onderzoeksvraag betekenen dat ongedocumenteerde migranten niet bezig zijn met het krijgen van erkenning voor hun persoonlijke kenmerken en prestaties of dat deze vorm van erkenning in mindere mate een rol speelt wanneer zij vooral op zoek zijn naar eten, zorg of onderdak.

2.4 Soorten miskenning

Zoals beschreven is de mens voor zijn zelfconcept afhankelijk van anderen. Dit maakt de verschillende zelfrelaties weerbarstig en de mens tot een kwetsbaar wezen. Net zoals de positieve erkenning effect heeft op de manier waarop iemand zichzelf waardeert en respecteert, heeft dit ook effect in het geval van de negatieve pendant, miskenning. Miskenning, oftewel het ervaren van minachting of vernedering, ontstaat wanneer mensen niet voor vol aangezien worden. De noden en behoeften worden genegeerd (liefde), de autonomie en gelijkwaardigheid van mensen wordt niet erkend (respect) en de kenmerken en kwaliteiten worden niet gewaardeerd (waardering). De ervaring van minachting gaat altijd gepaard met negatieve emoties en pijn, zoals schaamte, woede, gekwettheid, die kunnen openbaren dat bepaalde vormen van erkenning onthouden worden (Honneth, 1995: 136). De drie verschillende vormen van minachting en de gevolgen daarvan voor het zelfbeeld worden achtereenvolgens beschreven.

2.4.1 Miskenning in de sfeer van liefde

Het gebrek aan erkenning in de sfeer van liefde kenmerkt zich door het missen van betrokkenheid bij persoonlijke noden en emoties. De meest fundamentele en extreme vorm van minachting in de sfeer van liefde noemt Honneth de schending van de lichamelijke integriteit door mishandeling, verkrachting en marteling (Honneth, 1995: 132). Wanneer zelfbeschikking over het lichaam ontbreekt wordt het vertrouwen in de sociale wereld en het basiszelfvertrouwen ernstig aangetast. Dit heeft als gevolg dat deze slachtoffers niet meer kunnen leven in overeenstemming met hun eigen overtuigingen, omdat zij niet meer geloven dat hun verlangens hun eigen verlangens zijn. Op dat

moment wordt getwijfeld aan zoveel overtuigingen, dat zij niet meer op zichzelf kunnen reflecteren (Honneth & Anderson, 2005: 131).

2.4.2 Miskenning in de sfeer van rechten

De tweede vorm van minachting die Honneth beschrijft heeft effect op het zelfrespect en vindt plaats wanneer iemand systematisch wordt uitgesloten van bepaalde rechten. In de theorie van Honneth heeft men recht op bepaalde claims, omdat hij of zij deelneemt aan de institutionele orde van een land als volledig lid van de samenleving. Wanneer een persoon bepaalde rechten ontzegd worden, bijvoorbeeld op basis van sekse of huidskleur, dan wordt iemand volgens Honneth niet gezien als een volwaardige interactiepartner met een gelijke mate van morele verantwoordelijkheid en autonomie. Voor de zelfrelatie heeft dit als gevolg dat mensen zichzelf niet meer kunnen zien als een gelijkwaardige interactiepartner en hun zelfrespect kunnen verliezen. Het niet beschikken over gelijke rechten zou kunnen impliceren dat West-Afrikaanse migranten niet ervaren dat zij gelijkwaardig zijn aan anderen en dat zij niet ervaren dat zij zelf aan hun leven vorm kunnen geven.

Over het oplossen van deze vorm van minachting zegt Honneth het volgende: *'the endurance of legal underprivileging necessarily leads to a crippling feeling of social shame, from which one can be liberated only through active protest and resistance'* (Honneth, 1995: 121). Door een gevoel van schaamte kan men zich ervan bewust worden dat een ander hem niet geaccepteerd of vernederd heeft. De verontwaardiging hierover moet volgens Honneth aansluiting vinden bij eenzelfde soort ervaring van anderen om tot protest te komen (idem, 1995). Dit is bijvoorbeeld terug te zien in het protest van de bewoners van de Vluchtkerk die verschillende demonstraties gehouden hebben tegen het Nederlandse vreemdelingenbeleid. Het kan volgens Honneth echter lang duren voordat mensen onrechtvaardigheden beseffen, omdat mensen zichzelf ervaringen van minderwaardigheid eigen gemaakt kunnen hebben.

Met betrekking tot ongedocumenteerde migranten speelt volgens sociaal-politiek filosoof Hannah Arendt (1951) een ander probleem. Het probleem is niet dat bepaalde rechten hen ontzegd worden, maar dat er geen wet voor statelozen bestaat. Zonder burgerschap kunnen zij niet erkend worden door te handelen en spreken in de *space of appearance* (Arendt, 1958). Hierover schrijft zij: *'Their plight is not that they are not equal for the law, but that no law exist for them; not that they are oppressed but that nobody wants even to oppress them (...) Their freedom of opinion is a fool's freedom, for nothing they think matters anyhow (...) Something much more fundamental than freedom and justice, which are rights of citizens, is at stake when belonging to the community into which one is born is no longer a matter of course and not belonging no longer a matter of choice (...) They are deprived, not of the right to freedom, but of the right to action; not of the right to think whatever they please, but of the right to opinion.'* (Arendt: 1951, 295-296).

2.4.3 Miskenning in de sfeer van solidariteit

Ten derde kan minachting ontstaan door niet gewaardeerd te worden als iemand met een gewaardeerde rol voor de samenleving of een culturele groep. Wanneer een bepaalde levenshouding of overtuiging als minderwaardig wordt gezien, dan wordt het voor mensen moeilijk om sociale waarde toe te kennen aan de eigen mogelijkheden of eigenschappen (Honneth, 1995: 134). De positieve waardering die uitblijft is volgens Van Heijst moeilijk te herkennen. Honneth geeft als voorbeeld voor het niet krijgen van waardering: het niet in dienst genomen worden of het enkel krijgen van bepaalde eenvoudige banen (Van den Berg & Van Oenen, 1999: 35). Door nooit erkenning te krijgen voor unieke kenmerken, eigenschappen of prestaties wordt de zelfwaarde van het subject geschaad (Honneth, 1995: 134-135; Van Leeuwen, 2003: 101). Volgens Taylor is deze miskenning niet alleen vernederend en pijnlijk, maar kan dit inferieure beeld ook geïnternaliseerd worden. Dit kan als gevolg hebben dat mensen geen nieuwe uitdagingen meer aangaan, omdat zij zichzelf als inferieur gaan zien (Taylor, 1992: 25-26).

Van Leeuwen interpreteert miskenning in deze sfeer niet als een gebrek aan solidariteit of waardering, maar als een gebrek aan hermeneutische openheid, waarbij ethnocentrisme op de loer ligt (Van Leeuwen, 2003: 115). Waardering voor anderen met een andere culturele of religieuze achtergrond of is hierdoor niet meer mogelijk, omdat de voorwaarde voor waardering, openheid, ontbreekt.

2.5 *Résumé*

In dit hoofdstuk is de noodzakelijkheid van erkenning voor de menselijke identiteit uiteengezet en is deelvraag 1, 'Welke vormen van erkenning en miskenning zijn te onderscheiden in de literatuur over erkenning?', beantwoord. Erkenning is volgens Honneth (1995), Taylor (1991) en Arendt (1951) van belang, omdat de mens zijn identiteit vormt door erkend te worden als individu. De verschillende vormen van wederzijdse erkenning die beschreven zijn in dit hoofdstuk zijn: liefde, respect en sociale waardering. Volgens Honneth dient ieder mens deze erkenning te ontvangen om bevestigd te worden in zijn menswaardigheid. De beschrijvingen van miskenning zijn: het schenden van de lichamelijke identiteit, de uitsluiting van gelijke rechten en het gezien worden als minderwaardig binnen een maatschappij. Deze vormen van erkenning en miskenning kunnen een kader vormen om de ervaringen van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten te onderscheiden.

In het volgende hoofdstuk wordt de methodologie beschreven die in dit onderzoek toegepast wordt om de ervaringen van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten met betrekking tot erkenning en miskenning in kaart te brengen.

3 ONDERZOEKSMETHODOLOGIE

In dit hoofdstuk worden de keuzes die gemaakt zijn in het onderzoek beschreven. Achtereenvolgend worden het onderzoeksdesign, het werven van respondenten, de dataverzameling, de data-verwerking en analyse, en de methodologische kwaliteit van het onderzoek toegelicht.

3.1 Onderzoeksdesign

Dit onderzoek is *beschrijvend* en *exploratief* van aard. In de eerste plaats beschrijft dit onderzoek hoe ongedocumenteerde West-Afrikaanse migranten verschillende vormen van erkenning en/of miskennen ervaren door te leven zonder geldige verblijfsstatus. Het gaat hierbij om de inventarisatie en beschrijving van gevoelens, belevingen en de betekenisgeving van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten. Ten tweede is het onderzoek exploratief, omdat het verband tussen het niet hebben van een verblijfsvergunning en het ervaren van erkenning en/of miskennen verkend wordt (Baarda, De Goede & Teunissen, 2009: 91-101). Dit onderzoek is een kwalitatief onderzoek waarbij gebruik gemaakt wordt van interviews met West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten. Ter voorbereiding worden hulpverleners van verschillende hulporganisaties geïnterviewd over hun kennis over de onderzoeksgroep.

3.2 Werving en respondenten

De *snowball method* zal toegepast worden om West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten te werven (Bryman, 2012:424). Deze methode is een gebruikelijke methode om moeilijk toegankelijke groepen, zoals ongedocumenteerde migranten, te benaderen (Engbersen et al., 2002: 6; Bryman, 2012: 424; Baarda et al., 2009). Drie West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten die in 2012 hulp vroegen bij Stichting Lauwerecht (STIL) en momenteel bij de Stichting Noodopvang Dakloze Vreemdelingen (SNDVU) zullen door de onderzoeker benaderd worden voor een gesprek, waarna aan hen andere respondenten gevraagd worden die in een vergelijkbare situatie zitten (Bryman, 2012: 424). Tevens zal aan de pastor van een Ghanese migrantenkerk en de hulpverleners van STIL, SNDVU en Wereldhuis om respondenten gevraagd worden. Aan de door hen geworven respondenten zal ook gevraagd worden of zij andere respondenten kunnen vragen voor een interview. Doordat de respondenten de onderzoeker al eerder ontmoetten of gevraagd worden via een bekende wordt het eerste vertrouwen reeds bewerkstelligd (Rubin & Rubin, 2005: 15-16).

Minimaal vier ongedocumenteerde migranten zullen geïnterviewd worden, waarbij om een tweede interview gevraagd wordt als het interview vastloopt of voor onduidelijkheden gezorgd heeft

(Evers, 2007; Baarda et al., 2009). Voor dit kleine aantal respondenten is gekozen, omdat ongedocumenteerde migranten een moeilijk toegankelijke doelgroep zijn (Bryman, 2012). In dit onderzoek is gekozen voor een West-Afrikaanse onderzoekspopulatie. De onderzoekspopulatie wordt beperkt tot één groep uit eenzelfde gebied, zodat de culturele achtergrond van de respondenten niet te ver uiteen loopt. Deze West-Afrikaanse doelgroep zocht vanaf 2008 tot voorjaar 2013, in vergelijking tot andere ongedocumenteerde migranten, voornamelijk hulp bij gespecialiseerde hulporganisaties of migrantenkerken.¹³ Aangezien zij niet staatsrechtelijk erkend worden en zeer afhankelijk zijn van hulpverleners, is het de vraag wat dit betekent voor het ervaren van erkenning en miskenning door deze doelgroep.

De te werven respondenten behoren te voldoen aan een aantal inclusiecriteria. Verondersteld wordt dat de respondent een West-Afrikaanse afkomst heeft, langer dan vijf jaar zonder verblijfsvergunning in Nederland woont, op het moment van onderzoek niet in een asielprocedure zit, en de Nederlandse of Engelse taal voldoende beheerst. Deze tijdsspanne van meer dan vijf jaar is van belang om aan te geven dat de respondent niet voor tijdelijke of korte duur ongedocumenteerd in Nederland is.

Ter voorbereiding op de interviews met de ongedocumenteerde migranten worden interviews gevoerd met zogenaamde *experts*, vier hulpverleners die werkzaam zijn voor hulporganisaties voor ongedocumenteerde migranten (Verschuren & Doorewaard, 2007: 219). Allen zijn zij meerdere jaren werkzaam in deze organisaties en hebben zij zicht op de leefwereld en het welzijn van ongedocumenteerde migranten (zie bijlage 3). De implicaties van dit vooronderzoek zullen besproken worden in hoofdstuk 4 van dit onderzoeksverslag.

3.3 Dataverzameling

Tijdens de interviews wordt gebruikt gemaakt van een *topiclist* (zie bijlage 1). Deze topiclist is gebaseerd op het theoretisch kader van dit onderzoek. De topiclist is echter niet leidend tijdens de interviews, maar dient als geheugensteun tijdens het gesprek (Rubin & Rubin, 2005). De interviews zullen gevoerd worden aan de hand van het *riviermodel* (Evers, 2007:85). Hierbij wordt begonnen met een open vraag en daarna doorgevraagd op hetgeen de respondent vertelt. De beginvraag is: '*Kunt u mij iets vertellen over uw leven in Nederland?*'. Hierna is het van groot belang om ruimte te

¹³ Asielzoekers uit Sierra Leone kregen van 2005 tot 2008 een tijdelijke verblijfsvergunning vanwege burgeroorlogen in hun land van herkomst. Voor asielzoekers uit Guinee gold tussen 2007 en 2008 een vertrekmoortuarium, hierdoor konden zij om veiligheidsredenen niet uitgezet worden naar hun land van herkomst. Na 2008 dienden deze twee groepen terug te keren naar hun land van herkomst. De migranten zelf achten deze landen echter niet veilig genoeg of hebben niks om voor terug te keren, waardoor zij in Nederland blijven (R. van den Burg (juridisch medewerker SNDVU), persoonlijk gesprek, 20 oktober 2013). Migrant uit andere West-Afrikaanse landen, zoals Ghanezen en Nigerianen, zoeken al tientallen jaren een beter leven in Nederland en vinden in Nederland regelmatig aansluiting bij migrantenkerken (Engebersen et al., 1999).

bieden aan het verhaal van de respondenten en door te vragen op wat de gebeurtenissen voor hen betekenen (Bryman, 2012: 582).

Gezien de mogelijke moeite die de respondenten zouden kunnen hebben over het vertellen over hun leven is gekozen voor een creatieve en persoonlijke benadering. Op de eerste plaats zal gebruik gemaakt worden van *visuele ontlokkers*. Deze hulpmiddelen dienen als een opstapje voor een gesprek met respondenten die het moeilijk vinden om te praten over hun ervaringen als ongedocumenteerde migrant in Nederland. Ten eerste zal gebruik worden gemaakt van *photo-elicitation* (Bryman, 2008). Bij photo-elicitation fungeert een afbeelding als uitgangspunt voor een gesprek over de betekenis van de afbeelding en het leven van de respondent. Ten tweede wordt tijdens het gesprek een cirkel op papier getekend die Nederland symboliseert. De respondent dient zichzelf in, op of rondom de cirkel te positioneren door een kruisje te zetten. Hierna zal gevraagd worden naar een uitleg over de gekozen plek, en naar de persoonlijke ervaring van deze plek in Nederlandse samenleving. De bruikbaarheid van de topiclijst en deze visuele ontlokkers wordt getest door middel van een *pilot-interview* met een bekende (Evers, 2005; Rubin & Rubin, 2005).

Op de tweede plaats zullen de interviews aangekondigd worden als 'gesprekken' in plaats van interviews, zodat de respondenten het interview niet associëren met interviews van instanties als de Integratie en Naturalisatie Dienst (IND). Aan het begin van ieder *gesprek* zal de respondent op zijn gemak gesteld worden door te praten over eerdere ontmoetingen of door een aantal woorden uit het land van herkomst van de respondent te spreken. Tevens zullen de respondenten op de hoogte worden gebracht van de betrokkenheid en werkervaring van de onderzoeker met migranten zonder verblijfsvergunning. Op deze manier wordt aangegeven dat de onderzoeker 'aan hun kant staat' en zij de verkregen informatie niet door zal spelen aan overheidsinstanties die gericht zijn op terugkeer naar het land van herkomst (Rubin & Rubin, 2005: 15-16). Hiernaast zal aan het begin van ieder gesprek vermeld worden dat de respondent anoniem blijft en dat de respondent te allen tijde kan aangeven te willen stoppen met een onderwerp of het gesprek zelf (Evers, 2007). Door de mogelijke traumatische ervaringen van de onderzoeksgroep zal niet direct gevraagd zal worden naar heftige ervaringen van miskenning als verkrachting en mishandeling. Deze onderwerpen hebben betrekking op miskenning, maar liggen mogelijk te gevoelig voor de respondent. Deze keuze is gemaakt, omdat binnen het onderzoek wellicht niet voor voldoende nazorg gezorgd kan worden.

Tenslotte wordt tijdens de interviews gebruik gemaakt van opnameapparatuur. Hiermee wordt de mogelijk vergroot om aandachtig te luisteren, aantekeningen te maken en door te vragen (Bryman, 2012: 482). Wanneer de respondent hier niet mee akkoord gaat zal worden meegeschreven tijdens het gesprek.

3.4 Dataverwerking en data-analyse

In deze paragraaf wordt allereerst de wijze van dataverwerking beschreven. Vervolgens wordt toegelicht hoe de data zal worden geanalyseerd.

De interviews worden volledig getranscribeerd in het eigen taalgebruik van de respondent. (Sools, 2010: 104). Tevens zullen gebruikte gebaren, getoonde emoties en stemvolume aan het transcript toegevoegd om de niet-verbale uitdrukkingen inzichtelijk te maken, zodat deze ook betrokken kunnen worden bij de interpretatie van de data. De data zullen getranscribeerd worden met behulp van transcribeerprogramma F4.

De transcripten van de interviews zullen geanalyseerd worden aan de hand van de gefundeerde theoriebenadering (GT) in het kwalitatieve data-analyseprogramma Atlas.ti (Glaser & Strauss, 1965). Deze benadering wordt gebruikt om theorie te genereren uit de onderzoeksdata door middel van constante vergelijking van de data. In deze methode staan dataverzameling, data-analyse en theorie in relatie tot elkaar (Boeije, 2005: 22-23; Bryman, 2005: 387; Maso & Smaling, 1998: 71). Deze benadering zorgt voor een open blik waardoor de data-interpretatie niet (te veel) belemmerd wordt door vooraf bepaalde kaders. Afwijkende of onverwachte perspectieven van respondenten zijn hierdoor mogelijk.

Hoewel binnen de GT geen theoretisch kader gebruikt wordt, wordt binnen dit onderzoek wel een theoretisch kader gebruikt. Aangezien het voor de beantwoording van de onderzoeksvraag van belang is om het begrip erkenning te omschrijven is in dit onderzoek ervoor gekozen om een verkennend theoretisch kader te schrijven over de filosofische betekenis van dit begrip (Maso & Smaling, 1998).

De data worden open, axiaal en selectief gecodeerd. Open coderen houdt in dat de data uiteen gerafeld worden in verschillende fragmenten. Dit maakt een eerste interpretatie van de data mogelijk, waardoor de data overzichtelijker worden. Binnen deze codeerfase worden *in-vivo codes* aan de data gehangen, maar ook *constructive codes* die voortkomen uit de geoperationaliseerde theorie, dat wil zeggen dat concepten uit het theoretisch kader vertaald worden naar de waarneembare werkelijkheid van het gekozen onderzoeksveld (Jansen, 2012). Deze operationalisering zal zoveel mogelijk expliciet gemaakt worden ten behoeve van navolgbaarheid (zie bijlage 2). Axiaal coderen zorgt voor een structurering van de codes in hoofd- en subcategorieën waardoor een codeboom vanuit de data tot stand komt. Tenslotte volgt het selectief coderen. Het doel van deze fase is het betrekken van de verschillende categorieën op de hoofdvraag en onderzoeken hoe de verschillende categorieën zich tot elkaar verhouden (Boeije, 2005: 84-106).

3.5 Betrouwbaarheid en validiteit

De methodologische kwaliteit van dit onderzoek wordt aan de hand van de betrouwbaarheid en validiteit beschreven.

Betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid van een kwalitatief onderzoek blijkt uit de mogelijkheid tot virtuele herhaalbaarheid van het onderzoek. De betrouwbaarheid van een onderzoek is afhankelijk van de interne betrouwbaarheid, de controleerbaarheid van de onderzoeksresultaten, en de externe betrouwbaarheid, de herhaalbaarheid van het onderzoek als geheel (Maso & Smaling, 1998: 68).

Om de interne betrouwbaarheid van dit onderzoek te vergroten zullen de interviews worden afgenomen met behulp van een topiclijst en zullen de data geanalyseerd worden met analyseprogramma Atlas-ti waarin alle codes te zien zijn (idem, 68). Ter bevordering van de externe betrouwbaarheid zijn de interviewtranscripten en de beschreven observaties van de interviews opvraagbaar voor derden. Tevens zijn de gebruikte methoden en de keuzes gedurende dit onderzoek beschreven, zodat deze navolgbaar zijn voor andere onderzoekers. Tenslotte is de positie van de onderzoeker beschreven, waardoor andere onderzoekers inzicht krijgen in de mogelijke invloed van de subjectiviteit van de onderzoeker op het onderzoek (idem, 69-71).

Validiteit

De validiteit, *'de afwezigheid van systematische vertekeningen'*, valt uiteen in de interne en externe validiteit (idem, 68). De interne validiteit heeft betrekking op de deugdelijkheid van de data en de gebruikte redeneringen die tot conclusies in het onderzoek geleid hebben (idem, 71). De externe validiteit heeft betrekking op de mogelijkheid tot generalisatie van het onderzoek naar andere fenomenen of personen (idem, 73).

De validiteit van de gebruikte redeneringen en conclusies zal op verschillende manieren bewerkstelligd worden. Gedurende het onderzoek worden notities gemaakt van inzichten, gedachten en twijfels over de werkwijze en uitkomsten van het onderzoek. Op deze manier wordt alle mogelijk onvoorziene informatie bij het onderzoek betrokken, waardoor een te selectieve perceptie voorkomen wordt. Tevens zullen tijdens het onderzoek gesprekken en interviews gevoerd worden met hulpverleners van STIL, de SNDVU en de migrantenkerk. Door te praten met deze betrokkenen kan de eigen selectieve waarneming van de onderzoeker getoetst worden aan de ideeën van andere deskundigen. Deze gesprekken met derden geven inzicht op mogelijke 'blinde vlekken' en een breder perspectief tijdens de analyse en conclusie (idem, 71-72). Tenslotte worden de data allereerst inductief gecodeerd en vervolgens deductief met concepten uit het theoretisch kader. Hierdoor

wordt de onderzoeker vooraf zo min mogelijk bepaald door vastgestelde concepten over erkenning. Deze methode van data-analyse optimaliseert de validiteit van dit onderzoek.

Voor de externe validiteit, de generaliseerbaarheid, is van belang op welke gronden de uitkomsten van het onderzoek gegeneraliseerd worden. Gezien de kleine onderzoekspopulatie zullen de onderzoeksresultaten niet generaliseerbaar zijn naar andere ongedocumenteerde migranten die in dezelfde positie verkeren als de onderzoeksgroep. Het onderzoek is een verkenning naar de wijze waarop West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten verschillende vormen van erkenning en miskenning in Nederland ervaren.

3.6 Positie van de onderzoeker

Aangezien voor sommige mannen het trouwen met een Nederlandse vrouw de laatste mogelijkheid is tot een Nederlandse verblijfsvergunning of de mannen om andere redenen op zoek zijn naar een partner is het van belang om, als onderzoeker, een professionele afstand te bewaren. Wanneer respondenten andere bedoelingen hebben dan enkel praten zal daar op gepaste wijze mee omgegaan worden, zodat de band die noodzakelijk is voor de interviews, niet geschaad zal worden.

Om zo objectief mogelijk te werkt te gaan zal de onderzoeker de topiclijst als uitgangspunt nemen voor de interviews, zullen de interviews getranscribeerd worden en noteert de onderzoeker eigen interpretaties in een logboek.

De subjectiviteit van de onderzoeker wordt ingezet om *rapport* met de respondent op te bouwen. Tevens kan de opgedane ervaring van de onderzoeker tijdens haar werk met ongedocumenteerde migranten als geestelijk verzorger in de vreemdelingenbewaring en docent Nederlands bij een hulporganisatie, ervoor zorgen dat zij zich niet te veel laat meeslepen door heftige of emotionele verhalen van de respondenten.

Het volgende hoofdstuk presenteert de resultaten die door middel van bovenstaande methoden zijn verzameld en geanalyseerd .

4 RESULTATEN

Dit hoofdstuk beantwoordt deelvraag 2: ‘Op welke manieren ervaren West- Afrikaanse ongedocumenteerde migranten erkenning in Nederland?’ en deelvraag 3: ‘Op welke manieren ervaren West- Afrikaanse ongedocumenteerde migranten miskening in Nederland?’ Dit gebeurt aan de hand van *thick descriptions*, ‘rijke en gedetailleerde beschrijvingen’, van de ervaringen van de respondenten (Boeije, 2005: 131). Paragraaf 4.1 beschrijft de resultaten met betrekking tot het ervaren van erkenning en paragraaf 4.2 de resultaten met betrekking tot het ervaren van miskening door West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten.

Voorafgaand aan de datapresentatie zijn de implicatie van het vooronderzoek, de demografische onderzoeksvariabelen en de verantwoording van de data-analyse kort gepresenteerd.

Implicatie n.a.v. het vooronderzoek

Tijdens het vooronderzoek met de hulpverleners vonden de hulpverleners het lastig om uitspraken te doen over het ervaren van miskening en erkenning door ongedocumenteerde migranten (zie bijlage 3). Zij geven aan dat zij geen zicht hebben op het volledige dagelijks leven en de persoonlijke ervaringen van haar cliënten. Zij zien hen slechts op korte momenten en spreken met hen voornamelijk over mogelijke procedures of over directe hulp die nodig is. Alleen de ongedocumenteerde migranten zelf kunnen volgens hen vertellen op welke wijze zij miskening en erkenning ervaren. Om deze reden is ervoor gekozen om een groter aantal West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten te interviewen dan voorheen de bedoeling was.

Demografische variabelen

De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op interviews met één vrouwelijke respondent en acht mannelijke respondenten tussen de drieëntwintig en zestig jaar oud. Zij komen uit Ghana, Sierra Leone of Guinee en zij verblijven tussen de zes en tweeëntwintig jaar in Nederland. De respondenten wonen in een kamer via de SNDVU, een kamer van de kerk, of bij mensen die hen onderdak bieden (zie tabel in bijlage 4). De gesprekken duurden tussen de twintig minuten en drie uur lang. Dit was afhankelijk van de gemoedstoestand en beschikbare tijd van de respondenten. De locatie van de interviews werd gekozen door de respondenten. De onderzoeker ontmoette de respondenten meestal op een per sms of telefonisch afgesproken punt, zoals een winkel, hulporganisatie of station. Hierna werd meestal samen naar de locatie van het interview gelopen. Dit waren huizen waar de respondenten op het moment van onderzoek woonachtig waren, twee kerken, een park en een koffietentje (zie bijlage 5).

Verantwoording data-analyse

Zoals beschreven in de methodologie zijn de transcripten allereerst open gecodeerd. De open codering vond plaats in twee delen, allereerst is open gecodeerd zonder de codes uit het theoretisch kader, zodat de onderzoeker niet belemmerd werd door vooraf bepaalde concepten over erkenning. Vervolgens is gecodeerd met *constructive codes* uit het theoretisch kader (zie bijlage 2). Daarna zijn alle codes met elkaar vergeleken. Hierdoor werd duidelijk welke codes uit het theoretisch kader overeenkwamen met de *in vivo* codes en welke niet. Sommige codes zijn in deze fase samengevoegd, uiteengesplitst in meerdere codes of verwijderd. In bijlage 6 is een beschrijving gegeven van hoe de uiteindelijke codes tot stand zijn gekomen. De samenhang van alle codes is te zien in de *network-views* (zie bijlage 8).

4.1 Het ervaren van erkenning door West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten

Op verschillende manieren ervaren de respondenten erkenning. Allereerst wordt in paragraaf 4.1.1 de erkenning van de emoties en behoeften beschreven, ten tweede in paragraaf 4.1.2 de erkenning door onderdeel te zijn van een gemeenschap en tenslotte in paragraaf 4.1.3 de erkenning voor persoonlijke eigenschappen of prestaties. Deze thema's zijn het resultaat van de data-analyse (zie bijlage 6).

4.1.1 Erkenning voor emoties en behoeften

De erkenning van de emoties en behoeften van de respondenten is te onderscheiden in twee vormen: erkenning door middel van aandacht en betrokkenheid en erkenning door middel van praktische hulp vanuit welwillendheid. Deze twee vormen van erkenning worden verschillend ervaren door de respondenten en worden toegelicht aan de hand van citaten.

Erkenning door middel van aandacht

De respondenten voelen zich in hun huidige leven gezien en gehoord door hulpverleners, vrienden, God of de onderzoeker. Zij luisteren naar het verhaal van de respondent en deze aandacht kan de respondent kracht en hoop geven.

Ten eerste bieden hulporganisaties aan ongedocumenteerde migranten de ruimte om over hun problemen te vertellen. De respondenten vertellen dat zij naar een organisatie toe kunnen gaan of hun contactpersoon kunnen opbellen. Volgens Abubacar vragen de hulpverleners van de SNDVU altijd hoe het met hem gaat.¹⁴ De vrouwelijke respondente, Rosemary, ging naar hulporganisatie De

¹⁴ Wegens de vertrouwelijkheid van de respondenten zijn fictieve namen gebruikt. Dit had de voorkeur boven het gebruik van letters, omdat de respondenten door een naam een 'gezicht' krijgen. In de tekst staat achter de citaten de letter van het bijbehorende transcript (A t/m I) en de regelnummer(s).

Open Deur voor een luisterend oor en advies. Ze vertelt over een Malinese hulpverlener die de tijd voor haar nam toen ze van streek was. Uit het citaat blijkt zijn betrokkenheid: ‘

Then they bring one guy (...) to talk with him. [Rosemary vertelt dat ze haar kinderen mist] Then he sat me down very well and he talked and he said 'I come from where you come from, I come from Africa, if you don't have money, what are you doing there?' (E. 93).

Ten tweede wordt de aandacht van vrienden, kennissen of familie gewaardeerd. Het contact kan voor afleiding en hoop zorgen. Rosemary ervaart in vergelijking met de andere respondenten uitzonderlijk veel betrokkenheid bij haar wel en wee. Het ervaren van warmte en genegenheid wordt bijvoorbeeld enkel door haar beschreven. Rosemary voelt zich gezien door de oudere vrouwen waarbij zij schoonmaakt en waarmee zij in haar vrije tijd koffie drinkt. De vrouwen voelen als een moeder voor haar en ze geven haar regelmatig een knuffel. Dit geeft haar de warmte die ze nodig heeft. De vrouwen waarderen ook het contact volgens Rosemary. *'They were so happy to talk with me...'* (E. 31), zegt ze tevreden over één van haar gesprekken met de vrouwen. Rosemary beseft zich echter dat niet iedereen deze liefdevolle aandacht krijgt en ze prijst zichzelf hiermee gelukkig. Ze is niet alleen dankbaar voor het contact met de oudere vrouwen, maar ook voor de erkenning die ze krijgt van haar kinderen die in Nigeria wonen. Haar oudste zoon moedigt haar aan om de moed niet op te geven. Ze is dankbaar dat haar kinderen haar erkennen als hun moeder en dat ze regelmatig telefonisch contact hebben, ondanks dat zij haar al elf jaar niet meer gezien hebben.

Abubacar en Djiba ervaren ook betrokkenheid en aandacht van vrienden. Djiba voelt zich begrepen wanneer hij na het horen van slecht nieuws met een goede vriend praat over zijn pogingen tot het heropenen zijn procedure. Na zo'n gesprek heeft hij weer wat meer hoop. Deze geruststelling is ook terug te zien in een citaat van Abubacar:

'...Jij denkt alleen. Misschien buiten (met een vriend) ik heb gezegd 'ik ben moe', dan zegt die andere man 'doe maar rustig, misschien morgen het gaat weer heel goed worden'. Of jij ziet iemand (..) en (hij) kan jou iets zo zeggen en dan ja, jullie gaan lachen bijvoorbeeld. Maar alleen thuis kan je snel gek worden.' (A. 40)

Ten derde is God een belangrijk 'persoon' waardoor de respondenten zich gezien en gesteund voelen. De vraag *'Who cares about you?'* werd bijvoorbeeld vol overtuiging geantwoord met: *'God! God takes care of me. Every day. Every minute.'* (E. 118-119). Vrijwel alle respondenten vertellen dat zij zich door God nooit alleen voelen, dat God hen nooit in de steek laat en dat het aan hem te

danken is dat zij nog in leven zijn. Soulaymane ziet God als zijn vriend, zijn vader en zijn moeder. God is degene die hem leven geeft. Rosemary voelt zich met name erkend door God wanneer zij een antwoord krijgt van God door te bidden en te vasten.

Tenslotte uitten sommige respondenten tijdens het interview dat zij het prettig vonden om eens met iemand over hun leven te praten. Opmerkelijk was dat de respondenten vaak hun volledige verhaal wilden vertellen; hun eigen, unieke verhaal over de aankomst in Nederland, de verschillende procedures die op niets uitgelopen zijn en hun leven door de jaren heen tot nu toe. Voor de zestigjarige, Ghanese Lukas was het lang geleden dat hij zijn gevoelens gedeeld had. Hij uit tijdens het interview hoe het voor hem is om met de onderzoeker te praten:

'Yeah. Everything I am saying to you is in my heart. What is inside me is coming out. Because I am not afraid that you are going to do me bad I can talk everything to you.'
(H. 605) en *'Yeah. Like I am talking to you, I feel good.(...) I feel like I am talking to someone.'* (H. 611).

Hoewel meerdere respondenten aangeven dat het prettig is om een luisterend oor te hebben, geven respondent Abubacar, Barry, Djiba en Lukas aan dat praten over hun leven niet helpt. Het frustrceert hen dat zij soms praten over hun situatie, maar dat er toch niets verandert. Pas als iemand daadwerkelijk kan helpen, is het nuttig om te praten met iemand. Tevens vinden Abubacar en Lukas dat mensen die gewoon een verblijfsvergunning hebben nooit echt kunnen begrijpen hoe het is om zonder verblijfsvergunning te leven, waardoor zij zich onbegrepen voelen.

Erkenning door middel van praktische hulp

De respondenten vragen en krijgen soms praktische hulp voor korte of langere duur van bekenden, hulporganisaties of de kerk. De respondenten zijn zeer dankbaar voor de hulp, omdat de hulp noodzakelijk is voor hun levensonderhoud of hun toekomst.

Praktische hulp zien de respondenten in tegenstelling tot een luisterend oor als 'echte' hulp. De belangrijkste hulpverlening zijn voor de respondenten: de hulp bij procedures, onderdak en het regelen van medicijnen. Rosemary, Ellias en Lukas zijn hun vrienden of hulporganisaties hiervoor zeer dankbaar. Ellias uit zijn dankbaarheid als volgt: *'Open Deur was paying for me. That was very.., I was so grateful for that.. It was ambulance who took me to the hospital, but I don't know. They paid all that. (...) Everything [blij gezicht].'* (F. 194). Lukas waardeert het dat één vriend en de pastor hem helpen, ondanks hun eigen verantwoordelijkheden. De pastoor geeft geld voor zijn huur, omdat hij niet wil dat een bekende uit Ghana hier *'struggled'* (H.414). Hij vindt het prettig om zijn eigen plek te

hebben, omdat hij zich hierdoor vrij voelt: *'I am here, so I pay the room. I have my own room, I have right to bring everybody there, I have right to do everything inside. That is also oké.'* (H. 447).

4.1.2 Erkenning door toebehoren aan een gemeenschap

Hoewel de respondenten zich in Nederland niet altijd gelijkwaardig behandeld voelen (zie 4.2.1), voelen zij zich wel gelijkwaardig, veilig en welkom in de kerk. De christelijke respondenten zien zichzelf als een onderdeel van de gemeenschap.

Lukas voelt zich in de kerk vrij om met iedereen te praten. Hij kent veel mensen nog uit zijn dorp in Ghana en hij ziet hen als familie. Rosemary ziet de kerk ook als een veilige plek. Zij ging meteen naar de kerk voor hulp toen zij het AZC verliet en zij gaat momenteel een paar keer per week naar de kerk. In de kerk voelt zij zich erkend, er wordt naar haar geluisterd en zij kan er altijd terecht. Zij drukt dit als volgt uit:

'..So I always be in the church. That's where I know I am recognized. (...) Because I am not recognized with them [de overheid] anymore.' (E. 131).

Binnen de gemeenschap is het volgens James en Lukas normaal dat sommige leden ongedocumenteerd zijn en later gedocumenteerd worden. Mensen weten echter vaak niet van elkaar wie wel of niet een verblijfsvergunning heeft. Voor James, als ongedocumenteerde pastor, is het binnen de gemeenschap geen probleem om ongedocumenteerd te zijn. Hij krijgt zijn huur en leefgeld van de kerk en hij wordt serieus genomen als migrantenpastor. Het enige probleem is dat hij niet naar Ghana kan reizen om zijn vrouw en kinderen te zien. Respondent Lukas wordt ook geholpen door de kerk om zijn leven vorm te geven (zie 4.1.1). Hij vertelt daarbij dat ook andere ongedocumenteerden regelmatig aan de pastoor wat geld vragen om van te leven.

Tenslotte heeft volgens Lukas een belangrijke verandering plaatsgevonden binnen zijn kerkgemeenschap. Ongedocumenteerde migranten in zijn gemeenschap hebben nu de mogelijkheid om anoniem misbruik aan te geven bij de politie. Deze mogelijkheid is tot stand gekomen, doordat de Amsterdamse politie en de Amsterdamse migrantenkerken samenwerken om misdaad en misbruik tegen te gaan. Het bestaan van ongedocumenteerde migranten is hierdoor veiliger geworden.

4.1.3 Erkenning door waardering

Hoewel de meeste respondenten weinig waardering ervaren voor wie zij zijn of wat zij presteren, ervaart een aantal respondenten wel waardering. Dit zijn met name de drie respondenten die

regelmatig werken. Binnen de waardering door anderen is het van betekenis zijn voor anderen door het persoonlijke contact of het goed uitvoeren van werk van belang.

Lukas en James vertelden tijdens het interview dat andere mensen hun werk waarderen. James vertelt dat de mensen die naar migrantenkerken gaan, weten dat hij als pastor goed werk doet voor de gemeenschap. Lukas werkt via een kennis zwart bij een schoonmaakbedrijf. Zijn kennis betaalt hem een deel van zijn eigen loon en de werkgever weet hiervan. Hoewel hij door deze werkgever niet daadwerkelijk gecompimenteerd wordt om zijn schoonmaakwerkzaamheden voelt hij zich wel gewaardeerd: *'The boss himself likes me now, because every work I am doing there is perfect and neat [trotse uitdrukking].'* (H. 553). Door zijn precieze werkwijze heeft hij in de zomermaanden altijd veel werk. Tevens wordt Lukas regelmatig ingeschakeld door de pastoor om interviews of andere klusjes voor hem te doen. De verzoeken dragen bij aan een gevoel van waardering. Tenslotte ervaart Soulaymane die niet werkt, waardering doordat mensen hem vertellen dat hij mooie schilderijen maakt.

4.1.4 Resumé

De respondenten ervaren op verschillende manieren erkenning. Ten eerste ervaren de respondenten soms erkenning voor hun emoties en behoeften. Enerzijds ervaren zij dit door middel van een luisterend oor en anderzijds door praktische hulp van mensen die zich om hen bekommeren. Deze bekommernis voor hun welbevinden kan, volgens de respondenten, ook van God komen. God is volgens hen bij hen en zorgt voor hen. Het luisterend oor of contact met anderen zorgt voor opluchting, steun en afleiding. De praktische hulp, zoals hulp bij verblijfsrechtelijke procedures, onderdak en medicijnen, door vrienden en hulpverleners wordt echter gezien als daadwerkelijk hulp. Ten tweede is voor de drie christelijke respondenten de erkenning van een kerkgemeenschap zeer belangrijk. Zij voelen zich verbonden, gelijkwaardig en veilig binnen deze gemeenschappen. Tenslotte ervaart een beperkt aantal respondenten erkenning door waardering. Door te werken en daarin van betekenis te zijn voor anderen voelen de respondenten zich gewaardeerd voor wat zij doen.

4.2 Het ervaren van miskennen door West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten

Uit de data-analyse kwamen verschillende vormen van miskennen naar voren: allereerst miskennen door uitsluiting van rechten, ten tweede miskennen door een gebrek aan hulp en verbondenheid en tenslotte miskennen door benaderd te worden als een minderwaardig mens. Aangezien de ervaring van het ontberen van gelijke mogelijkheden samenhangt met andere vormen van miskennen wordt de uitsluiting van rechten als eerste beschreven in paragraaf 4.2.1. In paragraaf 4.2.2 volgt het ontbreken van betrokkenheid bij emoties en behoeften en in paragraaf 4.2.3 het behandeld en

beschouwd worden als minderwaardig. Tenslotte behandelt 4.2.4 de omgangstrategieën van de respondenten met hun situatie.

4.2.1 Miskenning door de uitsluiting van rechten: geen toegang tot een normaal leven

Tijdens de interviews vertelden de respondenten meestal niet letterlijk dat zij zijn uitgesloten van gelijke rechten. Zij spreken voornamelijk over geen papieren of geen verblijfsvergunning die nodig zijn om rechten te hebben. Deze paragraaf presenteert de ervaringen van de West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten met betrekking tot deze uitsluiting van rechten aan de hand van: het ervaren van angst, het ervaren van machteloosheid en uitzichtloosheid, het ervaren van ongelijkwaardigheid en het ervaren van afhankelijkheid van andere mensen.

Het ervaren van angst

De moeilijkheid met het werven van respondenten toont allereerst aan dat de respondenten bang zijn om erkend te worden. Meerdere geschikte respondenten die de onderzoeker reeds kenden of die gevraagd werden door bekenden durfden niet in gesprek te gaan over hun verblijfssituatie. Met name de gevraagde vrouwen waren zeer terughoudend. Soms werd een interview op het laatste moment afgezegd of was de respondent niet aanwezig op de afgesproken plek. Een aantal respondenten legde uit dat veel ongedocumenteerde migranten bang zijn om ontdekt te worden. Tijdens de interviews leek Ibrahim in het bijzonder terughoudend bij het vertellen over zijn leven; hij was zeer kort van stof en hij wilde graag zo snel mogelijk weg.

Een gevoel van onveiligheid speelt voor meerdere respondenten een grote rol in hun dagelijks leven. Volgens Soulaymane, Djiba en Abubacar kan de politie zomaar om hun papieren vragen en hen in vreemdelingenbewaring plaatsen (zie 4.2.3). James, Djiba en Abubacar vertellen dat het erg belangrijk is om altijd goed op te letten. James vertelt ook dat het soms beter is om met zo min mogelijk mensen contact te hebben. Hij gaat bijvoorbeeld alleen om met mensen die naar dezelfde kerk gaan. Volgens James en Lukas kunnen andere mensen, wanneer zij ontdekken dat zij geen verblijfsvergunning hebben, hen een slechte naam geven en ervoor zorgen dat een verblijfsvergunning niet meer mogelijk is.

Het ervaren van machteloosheid en uitzichtloosheid

De respondenten ervaren hun leven niet als een normaal leven. Zij voelen zich machteloos en ervaren hun situatie als uitzichtloos, doordat zij vastzitten in Nederland, geen mogelijkheden en toekomstperspectief hebben en zich zeer veel zorgen maken over hun leven.

Allereerst vertelden de respondenten tijdens de interviews meerdere keren dat zij geen kant op kunnen. Dit uit zich op twee manieren. Ten eerste hebben de respondenten het gevoel dat zij

nergens heen kunnen. Zij ervaren dat zij niet terug kunnen naar hun land van herkomst en zij kunnen geen verblijfsvergunning verkrijgen in Nederland en andere Europese landen. Ten tweede voelen de respondenten zich beperkt, omdat zij niet deel kunnen nemen aan de Nederlandse samenleving. De respondenten noemen hun leven een *'struggle'* (H. 711), die voor Abubacar, Barry, Soulaymane, Djiba en Rosemary al begon door een onveilig leven in hun land van herkomst en hier in Nederland voortduurt. Over het leven in Nederland zeggen de respondenten onder andere: *'I am stuck over here.'* (F.21, F.27, F.201, H.695), *'the nation sees me up, I cannot more have better life, because the paper is not coming.'* (H. 693), *'the way is closed'* (A. 220) of zij staan *'helemaal buitenspel'* (A.29). De respondenten zouden graag zelf richting aan hun toekomst geven, maar dit is voor hen niet mogelijk. Dit werd regelmatig op een wanhopige manier geuit. *'Moeilijk, ik heb geen keus!'* (A.98), zegt Abubacar schreeuwend over zijn leven zonder verblijfsvergunning. Hij vergelijkt het leven als ongedocumenteerde migrant met het leven in de gevangenis:

'Het is allemaal hetzelfde, alle deuren (zijn) open, maar de grote deur is niet open. Kijk als je geen verblijfsvergunning hebt dan zit je ook in de gevangenis, maar je hebt de sleutel in je hand. Je kan overal heen. You can walk the whole day, (but) you can do nothing, not to school, to work, nothing.' (A. 10)

Het jarenlange bestaan zonder mogelijkheden en toekomstperspectief is geen echt leven volgens de respondenten. Een echt leven is volgens de respondenten een leven waarin men kan werken, geld heeft, iets kan leren en een gezin kan stichten. Sommige respondenten hebben dit ervaren toen zij een tijdelijke verblijfsvergunning hadden. Hun leven staat momenteel echter stil. Soulaymane beschrijft dit alsof verleden, heden en toekomst niet meer bestaan en Abubacar zegt dat hij aan het wachten is, maar niet weet waarop. Alle dagen voelen hetzelfde voor een aantal respondenten. Soulaymane is hierdoor: *'Crazy of days!'* (C. 118). Hierbij is echter een verschil zichtbaar met de ervaring van James, Lukas en Rosemary, die wel regelmatig werken. Zij kwamen energiever en opgewekter over tijdens de interviews.

De lange periode zonder perspectief op een verblijfsvergunning zorgt volgens Abubacar, Barry, Elias, en Rosemary voor frustratie en ontsteltenis. *'..(meer dan 13 jaar) is niet 13 dagen, 13 uurtjes, is 13 jaar. 13 jaar is heel veel.'* (A. 25) en *'Your losing your life for nothing. Your losing your life forever, forever. You lose 13 years. You lose how many years. How many years you can loose more?'* (A. 16), zegt Abubacar om uit te leggen dat hij al erg lang in Nederland zonder verblijfsvergunning is. Aangezien de respondenten niet weten of hun leven ooit verbetert, ervaren de meeste respondenten hun situatie als uitzichtloos.

Bijna alle respondenten maken zich veel zorgen over hun toekomst; zij hebben het gevoel dat

op dit moment hun leven verspild wordt. Op dit moment zien zij hun leven als: *'op'* (A. 21), *'helemaal kapot'* (A. 116 en B. 162) of *'never complete'* (H. 264). Door de vele zorgen slapen de respondenten vaak slecht, hebben zij nergens zin in en kijken zij veel televisie om niet na te hoeven denken. Hoewel Rosemary sterk overkomt geeft zij tijdens het interview aan dat zij nu al weet dat ze slecht zal slapen na het interview. Het gesprek brengt namelijk van alles in haar omhoog. Soulaymane zegt ook dat het praten over zijn leven grote invloed heeft op zijn gemoedstoestand. Na nog geen tien minuten geeft hij aan dat hij het interview het liefst wil stopzetten en over iets anders wil praten.¹⁵ Het is voor de respondenten belangrijk om niet te veel stress te ervaren. Abubacar en Lukas ervaren hun leven ook als moeilijk, zij vertellen dat zij de pijn van het leven zonder verblijfsvergunning meedragen in hun hart. Barry en Abubacar zijn soms zo levensmoe dat zij soms denken dat zij zelfmoord moeten plegen. Vooral Barry heeft de indruk dat zijn leven alleen nog maar achteruit gaat. Hij zucht diep en hij huilt af en toe tijdens het interview.

Volgens Ibrahim, Rosemary, Abubacar, Barry en Ellias is het zeer belangrijk om actief te zijn, want als zij gaan zitten dan begint het gekmakende nadenken. Het is belangrijk om de hoop op een beter leven niet op te geven. Voor Djiba betekent dit dat hij een 'mens' kan zijn: *'You (hope you) can be person, you can be human being one day. (...) You hope that sometimes. But that sometimes is heel very small. (...) So one day you can be something. You can be person.'* (A. 208). Het regelen van een verblijfsvergunning is volgens de respondenten de enige toegang tot het leiden van een normaal leven net als andere mensen.

Het ervaren van ongelijkwaardigheid

Het ontbreken van rechten leidt volgens de respondenten tot ongelijkwaardige verhoudingen met mensen die een verblijfsvergunning hebben. De respondenten horen naar eigen zeggen niet bij de maatschappij, voelen zich anders of schamen zich voor hun ongedocumenteerdheid.

De respondenten ervaren voornamelijk ongelijkwaardigheid binnen liefdesrelaties (zie 4.3.1) en in contact met mensen uit het AsielzoekersCentrum (AZC) of hun land van herkomst, die allang een verblijfsvergunning hebben. Lukas, Barry en Abubacar schamen zich tegenover hen, omdat zij kunnen werken en kinderen hebben en het leven van de ongedocumenteerde migranten maar niet vooruit gaat. Abubacar drukt zijn schaamte als volgt uit:

'Aaah.. Ik schaam me. (...) Ja zo iets. Omdat jullie hebben zelf bijna probleem gehad. Die heeft verblijfsvergunning en jij doet helemaal niks en jij zit hier (het) zelf(de) jij hier gekomen gisteren.' (A. 181-184).

¹⁵ De onderzoeker is hierna andere vragen van de topiclijst gaan stellen, waardoor het interview toch door kon gaan. Souleyman wilde echter niet meer praten over hoe hij zijn leven zonder papieren ervaart.

Hij vertelt ook dat mensen die werken zijn moe na een dag werken, maar dat hij zichzelf nutteloos voelt. Dit sluit aan bij wat Djiba, Barry, James en Lukas vertellen. Zij zeggen allemaal dat zij ongelijkwaardig zijn aan andere mensen, omdat zij niet kunnen doen wat andere mensen wel kunnen doen. Een belangrijk onderdeel daarvan is dat zij geen verblijfsvergunning kunnen laten zien en dus niet overal naar binnen kunnen.

De ongelijkwaardigheid aan mensen met een verblijfsvergunning kan leiden tot een minderwaardige behandeling van de respondenten, bijvoorbeeld door hen minder te betalen of hen voor onbepaalde tijd in vreemdelingenbewaring te detineren (zie ook 4.2.3). De respondenten hopen echter dat zij net als andere mensen een veilig leven kunnen leiden. Djiba zegt hierover:

'That one day I gonna get my paper you know. And then yeah, to be like they who live. The same how the people live you know. You can go everywhere, nobody asks you. You cannot go (outside) you're afraid (...) you think maybe (...) I meet with police maybe I go again (to jail), you know.' (D. 69)

Het ontberen van gelijke mogelijkheden als mensen met een verblijfsvergunning heeft als gevolg dat Abubacar, Barry, Djiba, Rosemary, Ellias en Lukas het gevoel hebben dat zij geen onderdeel zijn van de Nederlandse samenleving. Lukas en Djiba zijn zich er zelfs continue van bewust dat zij anders zijn dan mensen met een verblijfsvergunning. *'You are always different, you know'* (D. 208), zegt Djiba hierover. Wanneer de respondenten zichzelf op een papier met een daarop getekende cirkel positioneren ten opzichte van de rest van Nederland, plaatsen zij zichzelf naast de cirkel of net binnen de cirkel.

Het ervaren van afhankelijkheid

C: 'I don't care about the papers, that's not the problem.

Onderzoekster: What's the problem?

C: 'I have to have my own life. Not to be dependent on other people. They're the one that are feeding me. I need to work. I think about making my own family, wife, kids.

How am I gonna do it?' (C. 16-18)

De ongelijkwaardige verhoudingen uit de vorige paragraaf worden soms gekenmerkt door afhankelijkheidsverhoudingen. Afhankelijk zijn, zien de respondenten over het algemeen als een belemmering bij het leiden van een eigen leven. Verschillende voorbeelden van respondenten met betrekking tot het ervaren van afhankelijkheid zullen worden toegelicht.

Zoals te zien in het citaat is voor Soulaymane niet het missen van een verblijfsvergunning het probleem, maar het missen van zijn eigen leven. Hij wil niet meer afhankelijk zijn van andere mensen die zorgen voor zijn woonruimte en eten. Het is volgens hem onmogelijk om in zijn huidige toestand te blijven verkeren. Ook Ellias en Rosemary voelen zich belemmerd in hun leven. Zij vertellen dat zij zich altijd moeten aanpassen aan anderen. Ellias die al tweeëntwintig jaar zonder verblijfsvergunning in Nederland woont legt uit dat hij zichzelf telkens klein moet maken als hij onderdak heeft. Dit heeft de volgende reden: *'He (the owner) can show you the door, so you have to leave all your pride and then humble yourself for any nonsense'(C. 49)*. Soms wordt hij het slachtoffer van het humeur van de huiseigenaren. Wanneer zij een slechte bui hebben, dan reageren zij dit vervolgens op hem af door hem uit huis te zetten. Rosemary frustreert het dat zij telkens moet bedelen om een slaapplek en overall toestemming voor moet vragen. Als voorbeeld geeft zij het regelen van de locatie van het interview:

'.. look at (me). I'm just picking you right now at somebody's house, do I have my own house? No, I put you for somebody's house! [verbaasde blik] I'm forty-one and then, no house, nowadays still (...) begging people can I come to your place, can I life in your house? Can I just come now, can I bring this person? I just want to talk. Can (you) image what life is that?' (65-66).

Tevens brengt de afhankelijkheid voor onderdak Rosemary soms in lastige situaties. Wanneer zij bij een alleenstaande man onderdak heeft, dan verwacht die soms seksuele handelingen van haar. Ze weet niet hoe ze hiermee om moet gaan, want ze wil graag haar woonplek behouden.

In tegenstelling tot Ellias en Rosemary lijkt Lukas zijn afhankelijkheid voor lief te nemen. Hij is de mensen die hem helpen zeer dankbaar voor hun hulp. Zijn huur wordt betaald door de kerk en voor zijn overige inkomsten is hij afhankelijk van een kennis die hij helpt met schoonmaken. Lukas kan alleen werken als zijn kennis aan het werk is. Hierbij moet hij er telkens op vertrouwen dat hij een gedeelte van het loon van zijn kennis krijgt. Als deze legale werknemer ziek is of op vakantie gaat, dan heeft hij geen werk. Als tegenprestatie voor de betaling van zijn huur door de kerk werkt hij vaak zeer lange, vermoeiende dagen als receptionist.

4.2.2 Miskennen door het ontbreken van betrokkenheid en verbondenheid

De respondenten ervaren op verschillende manieren miskennen die te maken heeft met het missen van verbondenheid en betrokkenheid bij hun wel en wee. De respondenten kennen allereerst verschillende ervaringen waarin zij zich aan het lot overgelaten voelen en missen ten tweede de familiale of liefdevolle verbondenheid met familie of een partner.

Aan het lot overgelaten

Een eerste vorm van miskennen met betrekking tot het ontbreken van erkenning voor het wel en wee van de West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten is het gevoel aan hun lot te zijn overgelaten. Dit gebeurt volgens de respondenten wanneer zij het Asielzoekerscentrum (AZC) moeten verlaten en als de Integratie en NaturalisatieDienst (IND), hulporganisaties of vrienden hen niet meer helpen of hen niet serieus nemen.

De respondenten die AZC moesten verlaten, voelden zich aan hun lot overgelaten. Zij hadden het gevoel er ineens helemaal alleen voor te staan. Sommige respondenten, zoals Djiba en Ibrahim, wisten niet waar zij naar toe konden gaan. Meerdere respondenten ervaren het als pijnlijk dat zij jarenlang in een AZC wachten op een beter leven, maar daar bedrogen uitkomen. Djiba vindt dat de Nederlandse overheid mensen onnodig laat lijden door hen op straat te zetten en Rosemary kan nog steeds niet geloven dat ze het AZC na jaren moest verlaten:

'They said: 'No, find your way'. That's what they said. 'Find your way'. Can you imagine that? 'Find your way'. After you have been with them for more than 8, no 7 years. 'Go find your way!' (E. 135).

Het leven op straat wordt door de respondenten als zeer moeilijk ervaren. Een aantal respondenten, zoals Barry en Ibrahim, sliep maandenlang op straat en had vrijwel geen eten, totdat zij in contact kwamen met hulporganisaties. Over de IND zeggen Rosemary en James dat zij niet echt naar hun verhalen luistert. Rosemary vertelt daarbij dat ongedocumenteerden moeten liegen om kans te maken op een verblijfsvergunning.

De respondenten voelen zich regelmatig alleen in hun problemen. Zorg, hulp of aandacht voor de noden van de respondenten is niet vanzelfsprekend en de hulp die zij krijgen is meestal niet blijvend. Rosemary zegt daarover: *'I can't cry like a real Nederland person cry, I can't cry the way (they) cry' (E. 232-233)*, waarna ze uitlegt dat een Nederlander altijd geholpen zal worden door de Nederlandse overheid, zelfs criminelen en verslaafden, maar ongedocumenteerden niet. Zij krijgt alleen hulp van *'people who have their heart to help' (E. 66)*, en niet alle mensen kennen volgens haar deze bereidheid. Dit gevoel van er alleen voor staan komt ook terug bij Barry. Op het moment van het interview weet hij net dat hij zijn kamer van de noodopvang over een paar weken moet verlaten. Hij voelt zich in de steek gelaten door zijn advocaat, die al een tijd geen contact meer met hem heeft opgenomen. Tijdens het interview vraagt Barry of de onderzoeker nog andere instanties kent die hem kunnen helpen, omdat hij vreest voor zijn leven. Daarbij zegt hij meerdere malen wanhopig: *'Maar nu, als ik ben weg bij die noodopvang. Wat ik moet slapen, wat ik moet eten, wat ik moet doen?' [diep zuchtend](B. 175)*. Een dergelijke angst voor het verlies van levensonderhoud is terug te horen

bij bijna alle respondenten. De bewoners van de noodopvang kunnen niet meer blijven wonen bij de noodopvang als de noodopvang procedureel niks meer voor hen kan doen en de ongedocumenteerde migranten die via bekenden onderdak regelen kunnen elk moment uit huis worden gezet.

Niet alleen overheidsinstanties of hulporganisaties bieden volgens de respondenten soms geen zorg meer, maar ook vrienden kunnen het contact uit de weg gaan. Volgens Lukas en Abubacar gebeurt dit omdat ze het te druk hebben met hun eigen leven of omdat ze het lastig vinden dat ze niks voor de respondent kunnen doen. Volgens Barry is het onmogelijk voor vrienden om hulp aan te blijven bieden aan vrienden die geen verblijfsvergunning hebben. Abubacar en Ibrahim komen tot de conclusie dat niemand meer om je geeft als je uitgeprocedeerd bent.

Geen verbondenheid met familie of geliefden

De liefdevolle aandacht van familieleden of geliefden speelt zich voor de respondenten voornamelijk af in het verleden. Destijds werden de respondenten liefdevol benaderd door hun familie of hadden zij een partner die met hen een toekomst op wilde bouwen. Momenteel missen zij de mogelijkheid tot het stichten van een gezin en het ervaren van verbondenheid en liefde, omdat de meeste vrouwen geen relatie met een ongedocumenteerde man willen.

Voor de meeste respondenten is het pijnlijk om over hun familie te praten, hun familie is overleden of onvindbaar, of zij schamen zich tegenover hun familie over hun positie in Nederland. Djiba weet niet waar zijn moeder en zus zijn en zou erg graag weer met hen samenleven. Hierover zegt hij: *'If you have nothing, if you life with them in peace that is, you know, more important (...). Because I see my mother, I see my sister, you know, I lived with them [verdrietige blik] (D. 147).* Lukas spreekt vol weemoed over het zijn moeder. Haar liefdevolle aandacht blijkt uit de manier van omgang met de respondent: *'My mother before she died, when she is alive, she likes me a lot! Sometimes when I come home, she called me husband sec (second). She will cook for me, talk to me.'* (H. 727). De familie in West-Afrika is volgens een aantal respondenten altijd samen en mensen leven vaak samen met de dorpsgemeenschap. Deze verbondenheid met mensen om hen heen missen zij in Nederland. Abubacar uit zuchtend zijn ongenoegen over de houding van Nederlanders. Alleen mensen van hulporganisaties praten met hem, maar andere Nederlanders groeten hem niet en kijken de andere kant op als hij 'hallo' zegt.

Tevens missen de respondenten de verbondenheid met een geliefde. Een blijvende ongedocumenteerde status zorgt er volgens de mannelijke respondenten voor dat vrouwen geen relatie met hen willen. *'When you don't have documents, there's no love' (H. 98),* zegt respondent Lukas over de mogelijkheid tot een relatie. Wanneer de vrouw erachter komt dat de man geen verblijfsvergunning heeft, dan verbreekt ze volgens hem de relatie. Dit komt overeen met de

ervaringen van de andere mannelijke respondenten. Bij alle mannelijke respondenten die een relatie in Nederland hebben gehad, heeft de vrouw de relatie verbroken, omdat zij zonder verblijfsvergunning niet financieel kunnen bijdragen aan het huishouden.

Barry kon in Nederland en in België geen verblijfsvergunning regelen, waardoor zijn toenmalige vriendin de relatie verbrak:

[zij zei: 'Het] hoeft niet meer met jou, ik wil niet verder met jou, niet meer.' Oké, ik zeg: 'Waarom?' 'Hier in Nederland jij krijgt geen verblijfsvergunning (...) jij kan niet blijven met mij zonder verblijfsvergunning. We moeten samenwerken en dan samenwonen. Zonder verblijfsvergunning jij kan niet werken(...).' Ik zeggen: (...) 'Maar jij hebt mij zeggen, jij moet naar België. Ik naar België gaan, maar gaat niet goed met mij (lukt niet om verblijfsvergunning te regelen) en als ik ben terug, jij kan niet mij zeggen 'jij wil niet verder met mij!'. ' Zij zegt 'dit is mijn beslissing, ik wil niet verder met jou niet meer.' [verdrietige blik]. (B. 36)

De respondenten begrijpen dat een relatie waarin zij financieel niks kunnen bijdragen onhoudbaar is. Toch zijn zij enorm teleurgesteld in de liefde en voelen zij zich in de steek gelaten. Toen Soulaymane's ex-partner hun relatie verbrak, werd zijn overtuiging gevoed dat afgezien van familieleden niemand om elkaar geeft.

De mannelijke respondenten zouden graag iets betekenen als echtgenoot en vader, omdat zij naar eigen zeggen de leeftijd bereikt hebben waarop zij getrouwd horen te zijn en een gezin horen te stichten. Het frustriert hen en maakt hen neerslachtig dat dit momenteel onmogelijk is. Volgens Lukas heeft God de mens gecreëerd om samen te zijn. Hij mist het samenzijn met een vrouw ontzettend, omdat het leven met een vrouw kan zorgen voor: '(...) some happiness. Have someone to talk to, have someone to share ideas. Because we are creatures too, we have to be with someone, but I miss all those targets. I miss them! Now, who will marry me to give me a child?' (H.120).

4.2.3 Gezien en behandeld als minderwaardig mens

In de interviews komt duidelijk naar voren dat alle respondenten zich onjuist en minderwaardig behandeld voelen. Zij voelen zich binnen en buiten de vreemdelingenbewaring behandeld als een dier, als vuilnis of als een crimineel. Tijdens de interviews benadrukken de respondenten meerdere keren dat zij een goed mens met gevoelens en capaciteiten zijn.

Ervaringen van minderwaardigheid zijn met name opgedaan in de vreemdelingenbewaring. Djiba, Soulaymane, Abubacar en Rosemary vinden dat zij door de overheid nog slechter dan criminelen behandeld worden. Soulaymane en Djiba vertellen allebei dat criminelen misschien wel

iemand vermoord hebben en daarvoor opgepakt zijn, maar dat zij zonder reden opgepakt worden. Hierover vinden zij zich beiden enorm op. Soulaymane vindt dat hij onjuist behandeld wordt in Nederland: *'No one has rights, you are nothing. (...) They just threat you like you are a piece of garbage (...) and they said every human being have a right. But yet, there's no right, because how can you see just someone walking on the street like that and then you are asking (him) for document. (...) without document (...) put the person in prison for nine months. For what? Just to waste his life for nothing.(...) What a stupid country is this.'* (C. 86). Door deze ervaring heeft Soulaymane spijt dat hij naar Nederland gevlucht is. Djiba heeft in totaal zestien maanden in de vreemdelingenbewaring gezeten en is van mening dat mensen daar geestelijk kapot worden gemaakt. Iemand kan volgens hem beter gedood worden dan in de vreemdelingenbewaring gedetineerd. De situatie noemt hij gekmakend, omdat de ingeslotenen niet weten wanneer zij vrij komen. Djiba vindt dit ook onbegrijpelijk en hij ziet de overheid hierdoor als misdadiger. Zijn ongenoegen is te zien in het citaat:

'It's, it's, it's they are real criminal for me (...). Because what they do is really bad. Really, really, really bad, because why you put human being like you in the prison. Like you! If they put you one hour in your room with lock [wijst naar zijn kamer] euh.. then you gonna know freedom is the best! But they caught people like..[denkt na]. Also (...) they cannot do (it to) animals like that. They cannot even do it to animals (put them in prison) without freedom. Also animals need freedom you know. (D. 63-65)

Minachting ervaren de respondenten ook buiten de vreemdelingenbewaring. Abubacar krijgt bijvoorbeeld het gevoel dat mensen hem als een soort dier zien als hij geen verblijfsvergunning kan laten zien wanneer dat aan hem gevraagd wordt. Op een dergelijk moment schaamt hij zich. Tevens vindt hij het *'niet normaal dat ze'* in de daklozenopvang *'mensen mengen met de gekke mensen (...) uit de onderwereld'* (A. 63-68). Hiermee bedoelt hij drugsgebruikers waarmee hij op dezelfde kamer moest slapen in de daklozenopvang. Abubacar en Barry zien zichzelf als een normaal mens en zij vinden het erg gevaarlijk om met verslaafden een ruimte te delen. Lukas voelt zich, net als Abubacar, minderwaardig behandeld door mensen met een verblijfsvergunning. Wanneer hij met hen praat, dan voelt hij zich onrespectvol behandeld. Hierover zegt hij: *'They can talk to you like they respect you, but inside (they) know that you don't have and they put us down more...'* (H. 504). Om dit te voorkomen besteedt hij veel zorg aan zijn uiterlijk. Tevens voelt hij zich minderwaardig behandeld wanneer hij minder betaald krijgt voor zijn werkzaamheden dan hij zou moeten krijgen. Deze ervaringen en de bijbehorende gevoelens kropt hij op, omdat hij geen aangifte kan doen bij de politie. Hij zegt daarover: *'It's not right, but you take it as right'* (H. 522).

Meerdere respondenten benadrukken tijdens het interview dat zij geen criminelen, maar normale mensen zijn. Zij willen op een normale manier hun geld verdienen en een normaal leven leiden. James zegt herhaaldelijk dat hij en andere mensen zonder verblijfsvergunning nog steeds een bijdrage aan de maatschappij kunnen leveren. Hij probeert de onderzoeker hier tijdens het interview van te overtuigen:

'Let's say I am now not documented doesn't mean I am a criminal, doesn't mean I am a bad person, doesn't mean I don't want development in this land, no. Though I am undocumented I am still bringing development to this land. (...). We can do something good and can make some things better!' (G. 46-48).

4.2.4 Omgangsstrategieën

Het uitzichtloze en machteloze leven is voor de respondenten moeilijk te verdragen. Uit de analyse komen verschillende manieren waarop de respondenten omgaan met de onzekerheid over hun toekomst. Deze verschillende manieren van omgang met hun situatie zorgen ervoor dat de respondenten ervaringen van miskenning verschillend ervaren. De ene respondent ervaart bijvoorbeeld meer wanhoop en zorgen dan de ander. De meest voorkomende 'omgangsstrategieën' worden kort toegelicht.

Ten eerste is het geloof in God onmisbaar om de hoop op een beter leven niet te verliezen. Een verschil is zichtbaar in de mate waarin God hun toekomst bepaald, maar bijna alle respondenten vertellen dat God weet wat goed voor hen is en dat ooit aan hen zal geven. Barry vertelt bijvoorbeeld dat hij nu het leven leidt dat Allah wil dat hij leidt. Hij blijft, ondanks zijn zware leven, in God geloven en zegt: *'ik denkt altijd Allah (zal) mij helpen en alles komt goed'* (B. 312). Ellias, Barry en Ibrahim hebben het verloop van hun leven helemaal in de handen van God gelegd. Zoals Ellias zegt: *'I hope myself is already done, because it is in the hands of the allmighty God. I have done my part. He is to make it true.'* (F. 298). Ellias en Lukas zien allebei hun leven als een test van God; er is volgens hen een reden waarom hun leven verloopt zoals het verloopt.

Een tweede manier van leven om stress te voorkomen is het leven in het hier en nu. Dit heeft als gevolg dat respondenten het leven proberen te nemen zoals het komt. Dit is vooral zichtbaar bij Rosemary en Ibrahim. Rosemary kijkt per dag wat de dag haar brengt en Ibrahim ziet wel hoe zijn verdere leven loopt. Hij is nu vooral blij dat hij onderdak heeft gevonden. Over de rest van zijn leven zegt hij: *'ik wachten, misschien ik krijg niet, dan ik ga door met deze leven.'* (I.6).

Ten derde proberen de respondenten zich bewust te richten op het positieve en niet het negatieve in hun leven. Hiervoor is afleiding van hun zorgen nodig, dit kan door te sporten, naar een activiteitenhuis te gaan of contact te hebben met vrienden. De respondenten zeggen hierbij echter

dat zij regelmatig niet de energie hebben om daadwerkelijk iets te ondernemen. Tevens relativeren sommige respondenten hun situatie. Abubacar doet dit bijvoorbeeld door zijn situatie te vergelijken met zieke mensen, waardoor hij zichzelf gelukkig prijst dat hij geen handicap heeft.

Aansluitend op het positieve denken, lijkt een positief zelfbeeld van belang voor de respondenten. Rosemary noemt zichzelf bijvoorbeeld *'a strong and independent person'* (E. 25) en Djiba zegt over zichzelf: *'I'm a happy, happy guy. I'm more positive than negative'* (D. 6). Tenslotte benadrukken de respondenten bijna allemaal dat zij een goed mens zijn. Iemand die zich goed gedraagt, hoeft volgens hen niet bang te zijn en verdient een betere toekomst. Een goed leven leiden houdt voor de respondenten in dat zij niet aan lager wal raken zoals andere ongedocumenteerden. Dit houdt in dat zij niet stelen, niet op straat rondhangen, geen alcohol drinken en in God blijven geloven.

4.2.5 Resumé

De respondenten ervaren op verschillende manier miskenning, namelijk door geen gelijke rechten te hebben, door geen betrokkenheid van en verbondenheid met andere mensen te ervaren en de ervaring gezien en behandeld te worden als een minderwaardig mens. Uit deze verschillende ervaringen van miskenning blijkt dat de respondenten zich niet erkend voelen als mens dat gelijkwaardig is aan andere mensen. Dit is een mens dat een toekomstperspectief en liefde nodig heeft en niet bang hoeft te zijn. In tegenstelling tot burgers zijn zij meestal volledig afhankelijk van welwillende mensen die zich betrokken voelen bij hun situatie. De ervaring minderwaardig behandeld te worden komt met name voor in de vreemdelingenbewaring. Tot slot blijkt uit de uitspraken van de respondenten dat zij verschillende omgangsstrategieën hebben voor hun situaties, waarvan met name het geloven in God van belang is om zich staande te kunnen houden.

5 DISCUSSIE EN CONCLUSIE

Dit hoofdstuk vormt het slot van dit verkennende kwalitatieve onderzoek. Allereerst wordt een samenvatting gegeven van de resultaten. Vervolgens wordt weergegeven hoe deze empirische gegevens samenhangen met het theoretisch kader uit het tweede hoofdstuk. Daarna worden de beperkingen van dit onderzoek weergegeven en worden aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek. Dit onderzoek wordt afgesloten met een laatste overpeinzing over praktische en maatschappelijke implicaties van dit onderzoek.

5.1 Samenvatting van de resultaten

Uit de analyse blijkt dat West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten op verschillende manieren miskenning ervaren. Miskening in de zin van de uitsluiting van gelijke rechten speelt in hun levens een grote rol in hun dagelijks leven. Het documentloze leven maakt dat zij machteloosheid en uitzichtloosheid ervaren doordat zij geen dagbesteding hebben en geen mogelijkheid zien om in Nederland of een ander land hun bestaan op te bouwen. Tevens ervaren zij ongelijkwaardigheid en afhankelijkheid in het contact met anderen. Het ontbreken van miskenning op het gebied van rechten heeft invloed op twee andere vormen van miskenning, te weten: 'het ontbreken van betrokkenheid en verbondenheid' en 'het gezien en behandeld worden als minderwaardig mens'. Het ontbreken van 'betrokkenheid en verbondenheid' valt uiteen in twee vormen. Ten eerste ervaren de respondenten geen erkenning wanneer zij zich aan het lot overgelaten voelen en ten tweede ervaren zij geen erkenning door de verbondenheid met een liefdespartner. Mogelijke partners willen volgens de respondenten geen relatie met iemand die geen verblijfsvergunning heeft. Tenslotte frustreert een aantal respondenten zich over hun minderwaardige positie en behandeling, hierbij spreken zij voornamelijk over de vreemdelingenbewaring.

Ondanks deze ervaringen van miskenning voelen de respondenten zich op sommige momenten wel degelijk positief erkend in Nederland. Zij ervaren erkenning door erkend te worden in hun emoties of behoeften door aandacht of praktische hulp, door toe te behoren aan een gemeenschap of door gewaardeerd te worden voor hun werkzaamheden. De respondenten willen graag erkenning voor hun problemen door aandacht en hulp, omdat deze aandacht zorgt voor afleiding van hun zorgen en de steun zorgt voor hoop op een beter leven. Erkenning van hun noden door het krijgen van praktische hulp is vooral belangrijk voor de respondenten. Met name binnen een geloofsgemeenschap voelen zij zich erkend, doordat zij welkom zijn en erbij horen net als andere mensen. Een derde vorm van erkenning, de erkenning door waardering, wordt vooral ervaren door werkende respondenten.

5.2 Relatie tussen theorie en empirie

In deze paragraaf zal de laatste deelvraag: 'Hoe verhoudt de theorie over erkenning zich tot de ervaringen van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten met betrekking tot erkenning en/of miskennen in de praktijk?' worden beantwoord. Allereerst worden de ervaringen met betrekking tot erkenning van West-Afrikaanse migranten vergeleken met de erkenningstypen van Honneth (1995) in paragraaf 5.2.1. Tenslotte worden in paragraaf 5.2.2 de miskenningservaringen van de West-Afrikaanse migranten vergeleken met Honneths vormen van miskennen.

5.2.1 Erkenning

De onderzoeksresultaten over vormen van erkenning die de West-Afrikaanse migranten ervaren worden vergeleken met Honneths erkenningstypologie. Honneth onderscheidt drie vormen van erkenning. Allereerst het ervaren van liefde door erkenning van emoties en behoeften, ten tweede het ervaren van respect door te beschikken over gelijke rechten en ten derde sociale waardering voor persoonlijke prestaties of capaciteiten (Honneth, 1995). In deze vergelijking tussen de empirie en theorie worden een aantal beperkingen van Honneths theorie worden blootgelegd. Deze beperkingen worden in deze paragraaf per erkenningstype besproken worden. Uit de data-analyse komt tevens een vorm van erkenning naar voren, die niet in de theorie van erkenning behandeld is. Deze toevoeging wordt tenslotte toegelicht.

Erkenning door middel van liefde

De eerste vorm van erkenning die noodzakelijk is voor de blijvende vorming van een identiteit is volgens Honneth liefde. In de theorie van Honneth betekent liefde het erkennen van emoties en noden van een concrete ander vanuit een emotionele verbondenheid. Twee beperkingen van Honneths theorie met betrekking tot de sfeer van liefde komen naar voren in de wijze waarop West-Afrikaanse migranten liefde ervaren.

De eerste beperking van Honneths theorie, die uit de data-analyse blijkt, is dat voor de erkenning in de sfeer van liefde niet per definitie concrete anderen nodig zijn zoals Honneth veronderstelt. Verschillende respondenten spreken naast de erkenning van vrienden of hulpverleners over de God, die nabij hen is en voor hen zorgt. Theoloog Nouwen (2012) beschrijft deze erkennende functie van God. God is volgens hem dichtbij de mens, heeft ieder mens lief en hij kijkt naar de dagelijkse gebeurtenissen van de mens.

Ten tweede blijkt uit de onderzoeksresultaten dat de respondenten zich ook erkend voelen in emoties en behoeften door hulpverleners. Dit sluit aan bij de overtuiging van Van Heijst (2004) dat Honneths opvatting van liefde te beperkt is. Zij beschrijft dat liefde ook plaatsvindt en van belang is binnen zorgrelaties. Honneth schaaft zorg echter alleen onder het krijgen van gelijke rechten. Het

belang van het erkennen van iemands persoonlijke situatie vanuit betrokkenheid en verbondenheid vindt daarin niet plaats.

Kortom, vanuit dit onderzoek kan gesteld worden dat Honneths definitie van liefde uitgebreid zou kunnen worden met de erkenning door God en betrokken hulpverleners. Zijn theorie is voor het duiden voor de erkenningservaringen op het gebied van liefde te beperkt.

Erkenning door het ervaren van gelijke rechten

Deze tweede vorm van erkenning die Honneth onderscheidt komt tot stand door gelijke rechten. West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten worden in Nederland niet erkend door de Nederlandse rechtsstaat. Dit heeft als gevolg dat zij geen burgerrechten hebben. Het niet beschikken over gelijke rechten is volgens Honneth een vorm van miskening. Miskening wordt in de volgende paragraaf besproken (zie 5.2.2).

Erkenning door sociale waardering

Uit de data-analyse blijkt dat alleen de werkende respondenten sociale waardering ervaren voor hun persoonlijke prestaties. De overige niet-werkende respondenten spreken niet over hun verlangen naar waardering voor hun unieke prestaties. Dit onderzoeksresultaat bevestigt de aanname van Honneth dat een gezamenlijke gerichtheid op arbeid met overkoepelende doelen en waarden noodzakelijk zijn voor de mogelijkheid tot waardering. De waardering voor het verrichten van werk zorgt voor zelfwaardering en het gevoel van controle over het leven (Schutz, 1966). Dit is terug te zien in de ervaring van de geïnterviewde West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten. Het geeft hen een goed gevoel wanneer zij zelf kunnen voorzien in hun levensonderhoud. Het betekent voor één respondent bijvoorbeeld dat hij minder vaak geld hoeft te vragen aan een bekende voor zijn levensonderhoud (zie paragraaf 4.1.3).

In de vorige alinea is besproken dat een aantal respondenten niet spreekt over het verlangen naar waardering. Wanneer naar hun situatie gekeken wordt, dan blijkt dat zij met name op zoek zijn naar zekerheid over hun levensonderhoud of naar een dagbesteding om iets te doen te hebben. Een verklaring voor het niet verlangen naar deze vorm van erkenning geeft Arnold Burms (1992). Hij stelt dat mensen niet verlangen naar waardering wanneer zij in zeer moeilijke omstandigheden verkeren. Dit komt overeen met de behoeftepiramide van Abraham Maslow (1943) waarin menselijke behoeften hiërarchisch geordend zijn. Mensen streven volgens Maslow pas naar waardering en erkenning en vervolgens naar zelfactualisatie, wanneer een aantal basisbehoeften vervuld zijn. Allereerst dienen lichamelijke behoeften bevredigd te zijn, ten tweede de behoefte aan zekerheid en veiligheid en ten derde de behoefte aan sociaal contact. Voor de theorie van Honneth kan dit betekenen, dat een bepaalde mate van zekerheid over het levensonderhoud nodig is, voordat

mensen verlangen naar erkenning voor hun individuele capaciteiten. Een tweede verklaring van het ontbreken naar het verlangen naar sociale waardering ligt wellicht in het gegeven dat deze respondenten niet legaal kunnen werken of studeren. Hierdoor hebben zij weinig mogelijkheden om iets te presteren waarvoor zij gewaardeerd kunnen worden.

Deze twee verklaringen duiden erop dat mensen allereerst gelijke rechten (vorm 2) nodig hebben, zodat basisbehoeften vervuld zijn en toegang tot dagbesteding, werk of studie mogelijk is, voordat zij sociale waardering kunnen ervaren voor persoonlijke kenmerken of capaciteiten. Dit is een belangrijke uitkomst van dit verkennende onderzoek, omdat belang van rechten voor andere vormen van erkenning op deze wijze onderstreept worden. Tevens geven deze inzichten een hiërarchie aan in Honneths erkenningstypologie (zie 5.2.2).

Een toevoeging aan Honneths erkenningstypologie: erkenning door inclusie

Vanuit de data-analyse komt een vorm van erkenning naar voren die niet voorkomt, als aparte erkenningsvorm, in de theorie van Honneth. Deze vorm van erkenning is het ervaren van erkenning door toe te behoren aan een gemeenschap.

Uit de interviews blijkt dat de respondenten zich veilig en thuis voelen in hun migrantenkerk. Het is een plek waar zij mogen zijn en waarbij het, in tegenstelling tot het toebehoren aan de Nederlandse samenleving, niet uitmaakt of zij wel of geen rechten hebben. Deze uitspraken onderschrijven Van Leeuwens (2003) uitgangspunt dat het toebehoren aan *culturele bindingen* van belang kan zijn voor mensen. Kitayama, Duffy & Uchida (2014) benoemen echter ook het religieuze aspect. Zij zien *divinity*, de gezamenlijke gerichtheid op waarden die samenhangen met bovennatuurlijke wezens als één van de drie belangrijke '*classes of moral codes*' die gebruikt worden om sociale relaties te onderscheiden, naast *autonomy* en *community* (Kitayama, Kuffy & Uchida, 2014: 140).

Uit de empirische onderzoeksdata blijkt dat deze gezamenlijke gerichtheid op God zeer belangrijk is. Het zorgt namelijk voor een plek waar zij mogen zijn, waardoor zij zich erkend voelen. Deze erkenning door *inclusie* is te onderscheiden van de andere vormen van erkenning. Ten eerste staat deze erkenning als lid van een gemeenschap los van de eerste erkenningsvorm, liefde, omdat deze erkenning niet gaat om de erkenning voor emoties en behoeften door de verbondenheid met anderen, maar om een plek waar men geaccepteerd wordt. Ten tweede staat de erkenning door een gemeenschap los van de tweede erkenningsvorm, omdat hiervoor geen rechten nodig zijn en tenslotte staat deze extra vorm van erkenning los van de derde erkenningsvorm, sociale waardering, omdat het in de gemeenschap niet gaat om de erkenning voor prestaties of persoonlijke kenmerken, zoals in de derde erkenningsvorm. Het gaat met name om een plek waar men er mag zijn.

Schutz (1969) beschrijft dit erbij horen en meetellen als *inclusie*. *Inclusie* door het toebehoren aan religieuze gemeenschap blijkt voor de geïnterviewde christelijke respondenten van groot belang. Vanuit deze empirische onderzoeksresultaten kan gesteld worden dat erkenning door het toebehoren aan een (geloofs)gemeenschap een zeer waardevolle toevoeging voor Honneths erkenningstypologie kan zijn. Deze vorm van erkenning is waardevol, omdat deze vorm van erkenning ook voorziet in de behoefte van erkenning wanneer mensen uitgesloten zijn van de erkenning door gelijke rechten.

5.2.2 Miskening

Honneth (1995) omschrijft in zijn theorie drie vormen van miskening: minachting door het schenden van de lichamelijke integriteit, minachting door het ontbreken van gelijke rechten en minachting door geen sociale waardering te krijgen voor persoonlijke capaciteiten en prestaties. Deze drie vormen van miskening worden vergeleken met de ervaringen van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten.

Miskening in de sfeer van liefde

De eerste vorm van miskening, zoals gedefinieerd door Honneth, kenmerkt zich door een gebrek aan betrokkenheid bij persoonlijke noden en persoonlijk welzijn. Uit de data-analyse van de interviews komt naar voren dat de geïnterviewde West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten zich op twee manieren miskend voelen in deze sfeer van liefde. Allereerst voelen zij zich miskend wanneer zij geen hulp krijgen in noodsituaties; zij voelen zich op zulke momenten aan hun lot over gelaten (zie 4.2.2). Ten tweede ervaren zij niet de mogelijkheid tot verbondenheid binnen een liefdesrelatie of een gezin (zie 4.2.2). Uit de uitspraken van de geïnterviewde respondenten blijkt dat dit komt doordat zij zonder verblijfsvergunning geen mogelijkheid ervaren tot het ontvangen van affectie en het tonen van hun liefde aan anderen. Hiermee ontbreekt voor hen de menselijke behoefte aan *affectie* zoals Schutz dit beschrijft (1966). Een aantal respondenten heeft door het missen van betrokkenheid van anderen en de onmogelijkheid van het vinden van een partner het gevoel dat niemand meer om hen geeft (zie 4.2.2). Dit onderzoeksresultaat onderschrijft Honneths visie dat miskening op het gebied van liefde ertoe kan leiden dat het vertrouwen in de sociale wereld geschaad wordt (Honneth, 1995).

De onderzoeksdata over het miskend zijn in deze sfeer van liefde laten een verband zien tussen verschillende vormen van erkenning en miskening. Voor het ervaren van verbondenheid met een liefdespartner is volgens de geïnterviewde ongedocumenteerde mannen namelijk een verblijfsvergunning nodig, omdat vrouwen niet met hen samen willen zijn als zij geen verblijfsvergunning hebben. Dit onderzoeksresultaat voegt toe aan de theorie van Honneth, dat

erkenning door gelijke rechten (vorm 2) in de praktijk een voorwaarde lijkt voor de mogelijkheid tot het ervaren van erkenning door middel van liefde (vorm 1). Dit verband duidt op een hiërarchie van de verschillende erkenningstypen van Honneth. Deze hiërarchie wordt aan het einde van deze paragraaf kort toegelicht.

Miskening door geen gelijke rechten

De geïnterviewde respondenten ervaren allemaal Honneths tweede vorm van miskening, de systematische uitsluiting van (bepaalde) rechten. Het missen van het tweede type erkenning, gelijke rechten, impliceert met name een leven zonder mogelijkheden. In het resultatenhoofdstuk is beschreven dat de West-Afrikaanse ongedocumenteerden hierdoor afhankelijkheid, ongelijkwaardigheid, angst, uitzichtloosheid en machteloosheid ervaren. In deze paragraaf wordt kort besproken hoe de empirische onderzoeksresultaten samenhangen met Honneths theorie.

Allereerst blijkt uit de data-analyse dat de respondenten hun documentloze positie ervaren als onveilig. Zij zijn bijvoorbeeld bang om te worden opgepakt of om hun onderdak te verliezen. Door angst houden de respondenten zich klein en gaan zij weinig contacten aan (zie 4.2.1). Op deze manier sluit het Nederlandse vreemdelingenbeleid hen af van andere mensen. Vanuit erkenningstheoretisch perspectief is dit problematisch, omdat voor erkenning en bestaansbevestiging zichtbaarheid en contact van mens tot mens noodzakelijk zijn (Arendt, 1951; Honneth, 1995; Laing; 1969). Dit betekent voor Honneths theorie dat bij het ontbreken van zijn tweede erkenningsvorm erkenning als mens niet of in mindere mate mogelijk lijkt.

Ten tweede blijkt uit de data-analyse dat de geïnterviewde respondenten geen mogelijkheden, als werk en studie, hebben en voor hun levensonderhoud vaak afhankelijk zijn van anderen. De geïnterviewde respondenten benoemen dat zij zich gevangen voelen en dat zij als het ware 'gek' worden van het nadenken door te leven zonder dagbesteding (zie 4.2.1). Actief blijven is volgens de geïnterviewde respondenten van belang om zichzelf niet gek te maken. Dit is echter lastig, omdat zij zich gedwongen voelen om niets te doen en stilstaan, waardoor zij nog meer stress ervaren. Deze empirische onderzoeksresultaten komen overeen met wat de Belgische psychiater Nina van Eyken (2005), Moos Pozzo (2013) en de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ) (2013) schrijven over de situatie van asielzoekers. Volgens Van Eyken kan het ontbreken van een toekomstperspectief, hun zwakke positie, hun totale afhankelijkheid van anderen en het verbod om te mogen werken leiden tot een tweede traumatische ervaring. Na de eerste traumatische ervaring die op is gedaan in het land van herkomst of tijdens de vlucht naar Europa volgt een tweede die met de ontkenning van hun 'mens-zijn' te maken heeft (Van Eyken, 2005: 43). Pozzo en de ACVZ beschrijven net als de resultaten in dit onderzoek dat, naast de lange periode van wachten en de onzekere toekomst, het gedwongen niets doen zorgt voor het ervaren van constante stress (ACVZ,

2013; Pozzo; 2013). De empirische onderzoeksresultaten van dit onderzoek bevestigen hiermee niet alleen Honneths aanname, dat mensen zonder gelijke rechten niet gezien worden als een volwaardige interactiepartner die beschikt over een gelijke mate van autonomie als andere mensen, maar tonen ook aan dat het een leven zonder rechten in de praktijk als zeer stressvol ervaren wordt, en zelfs traumatisch te noemen is (Honneth, 1995).

Tenslotte is een opvallend resultaat met betrekking tot deze tweede vorm van miskening, dat de geïnterviewde respondenten zichzelf zien als een goed mens, ondanks dat zij zich soms schamen over hun ongedocumenteerde positie. Dit onderzoeksresultaat is opvallend, omdat het precies het tegenovergestelde laat zien dat Honneth veronderstelt. Hij stelt dat mensen hun zelfrespect kunnen verliezen wanneer zij geen gelijke rechten hebben zoals andere mensen. De geïnterviewde respondenten waarderen hun levenswijze echter als goed, door te verwijzen naar andere ongedocumenteerde migranten die alcohol gebruiken of straat hangen. Een mogelijke verklaring voor de beschreven positie zelferkenning van de geïnterviewde West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten is, dat het vergelijken met andere leden van de gemarginaliseerde groep een veelgebruikte manier is tot positieve zelferkenning (Crocker en Major, 1989).

Miskening door geen sociale waardering

Honneths derde vorm van miskening ontstaat door als individu niet gewaardeerd te worden als iemand met een gewaardeerde rol voor de samenleving of een culturele groep. Men kan zichzelf, volgens Honneth, als inferieur gaan zien door nooit erkenning te krijgen voor unieke kenmerken, eigenschappen of prestaties. Uit de onderzoeksanalyse blijkt dat de respondenten niet zozeer verlangen naar erkenning voor hun individuele prestaties, maar dat zij erkend willen worden als 'gewoon mens'.

Uit de onderzoeksdata blijkt dat de geïnterviewde West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten zich gezien voelen als minderwaardig. Zij benoemen dat zij zich behandeld voelen als een crimineel, als vuilnis of als een dier (zie 4.2.3). Honneth beschrijft dat mensen geminacht kunnen worden om hun levenshouding of levensovertuigingen. De gesproken West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten voelen zich echter geminacht omwille van hun ongedocumenteerde verblijfsstatus en zij willen een normaal leven leiden zoals andere mensen. In termen van Honneths erkenningstypologie sluit dit aan bij de tweede vorm van erkenning, gelijke rechten, aangezien de West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten een leven met een verblijfsvergunning zien als een normaal en goed leven. Hierbij lijkt wederom sprake van een causaal verband tussen missen van gelijke rechten en het gezien worden als minderwaardig. De volgende alinea licht kort de hiërarchie in Honneths erkenningstypologie in het geval van deze specifieke onderzoeksgroep toe.

Hiërarchie tussen de erkenningstypen van Honneth

Eén van de belangrijkste resultaten uit dit onderzoek is dat dit onderzoek duidt op een hiërarchie tussen de erkenningstypen van Honneth. In tegenstelling tot Honneth, die het eerste erkenningstype fundamenteel en voorafgaand acht aan de overige typen, blijkt uit de onderzoeksresultaten dat de geïnterviewde respondenten gelijke rechten als voorafgaand en noodzakelijk zien. Door miskend te worden in de sfeer van rechten, ervaren de West-Afrikaanse migranten geen erkenning in de sfeer van liefde en in de sfeer van solidariteit. Zoals besproken blijkt uit de onderzoeksresultaten dat vrouwen geen relatie willen met de geïnterviewde mannelijke respondenten en dat de geïnterviewde respondenten zich als minderwaardig behandeld voelen, doordat zij geen rechten in Nederland hebben. Omgekeerd maakt erkenning door gelijke rechten allereerst erkenning in de sfeer van liefde mogelijk, door de mogelijkheid tot het hebben van een relatie of het stichten van een gezin. Ten tweede maakt de erkenning door gelijke rechten de erkenning in de derde sfeer mogelijk. Dit is terug te zien in het onderzoeksresultaat dat voornamelijk de werkende respondenten sociale waardering ervaren.

5.3 Beperkingen van het onderzoek

Dit verkennende empirische onderzoek geeft een diepgaand en gevarieerd beeld van de erkennings- en miskenningservaringen van een marginale, moeilijk toegankelijke groep in de Nederlandse samenleving. De wijze waarop West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten miskenning ervaren door het Nederlandse vreemdelingenbeleid zijn op deze manier in kaart gebracht. De gesprekken met de respondenten verliepen veelal zeer open en de meeste geïnterviewden vonden het goed dat het gesprek werd opgenomen. Door het gebruik van de gefundeerde theoriebenadering, het transcriberen van de interviews en het gebruik van het programma Atlas-ti zijn de onderzoeksresultaten zo betrouwbaar mogelijk in kaart gebracht.

Het onderzoek kent echter ook een aantal beperkingen. Allereerst kunnen taalbarrières en cultuurverschillen tussen de respondenten en de onderzoeker het mogelijk maken dat de respondenten niet altijd correct zijn geïnterpreteerd. Zo spraken de meeste respondenten gebrekkig Nederlands en/of Engels. Hiermee is rekening gehouden doordat is doorgevraagd indien twijfel bestond over wat werd medegedeeld. De gevoeligheid van het onderwerp was een tweede beperking tijdens het onderzoek. Hoewel de meeste respondenten zeer open waren en graag wilden vertellen over hun ervaringen, waren twee respondenten minder open. De interviews met deze twee respondenten geven geen volledig beeld van hun ervaringen van miskenning en erkenning. Een etnografisch onderzoek waarin ongedocumenteerde migranten langdurig gevolgd worden zou een meer waarheidsgetrouw beeld kunnen geven. Een derde beperking is dat, ondanks het zoeken naar vrouwelijke respondenten, slechts één vrouw geïnterviewd is. Hoewel de meerderheid van de

ongedocumenteerde migranten in Nederland mannen zijn, zou een betere verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten een vollediger beeld kunnen geven. Een laatste beperking is dat mensen uit verschillende landen geïnterviewd zijn, maar dat onbekend is of de verschillende culturele achtergronden invloed hebben op de wijze waarop de respondenten miskenning en/of erkenning ervaren. Duidelijk is echter dat zij allemaal het ervaren van miskenning relateren aan hun verblijfssituatie. Deze beperking heeft invloed op de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten. Door zowel de beperkte sample als de cultureel diverse onderzoeksgroep zijn de onderzoeksresultaten niet te generaliseren naar andere ongedocumenteerde migranten, die in eenzelfde situatie verkeren. De onderzoeksresultaten geven enkel een verkenning voor de wijze waarop West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten erkenning en miskenning in Nederland ervaren.

5.4 Suggesties voor vervolgonderzoek

Allereerst is een opvallend terugkerend resultaat dat alle respondenten zich gedoemd voelen tot een ongedocumenteerd leven in Nederland. Voor een aantal respondenten is terugkeer naar het land van herkomst echter wel mogelijk, maar zij schamen zich voor hun huidige leven ten opzichte van mensen in hun land van herkomst en/of zij hebben niets om voor terug te keren. Hierdoor is terugkeer voor hen geen optie. Aangezien deze mensen in Nederland een uitzichtloos leven leiden, is het van belang om te onderzoeken hoe zij, in Nederland of in het land van herkomst, weer een leven met een toekomstperspectief kunnen leiden. Hierbij is het noodzakelijk om te onderzoeken hoe deze mensen zonder burgerrechten aanspraak kunnen maken op de Universele Rechten van de Mens.

Ten tweede blijkt uit de analyse dat het ervaren van erkenning of miskenning afhankelijk is van de omstandigheden waarin de respondenten zich bevinden. De respondent die net een kamer bij de noodopvang had, voelde zich bijvoorbeeld minder miskend dan de respondent die wist dat hij zijn kamer op korte termijn moest gaan verlaten. Vervolgonderzoek zou uitgevoerd kunnen worden naar het ervaren van miskenning en erkenning door andere groepen ongedocumenteerden, bijvoorbeeld dakloze ongedocumenteerde migranten. In aansluiting hierop is het van belang te onderzoeken welke mate van veiligheid en zekerheid noodzakelijk zijn om te verlangen naar erkenning.

Ten derde is het opvallend dat enkel de christelijke respondenten zich erkend voelden door een onderdeel te zijn van een geloofsgemeenschap. De moslims voelen zich wel erkend door God, maar spraken niet over het belang de geloofsgemeenschap. In vervolgonderzoek zou de relatie tussen het ervaren van erkenning en het toebehoren tot verschillende geloofsgemeenschappen nader onderzocht kunnen worden. Daarnaast zou onderzocht kunnen worden welke andere gemeenschapsstichtende domeinen, naast de religieuze gemeenschap, toegankelijk zijn voor ongedocumenteerde migranten.

Ten vierde ervaart de vrouwelijke respondent op een andere manier erkenning door haar omgeving dan de mannelijke respondenten. Of mannen en vrouwen in meer of mindere mate verlangen naar bepaalde vormen van erkenning zou onderzocht kunnen worden.

Tot slot gaat de gebruikte theorie van Honneth over de invloed van miskenning op het zelfbeeld. In dit onderzoek zijn enkel de ervaringen van erkenning en miskenning door West-Afrikanen in Nederland beschreven. Nader onderzoek zou gedaan kunnen worden naar de invloed van de miskenning op het zelfbeeld van ongedocumenteerde migranten.

5.5 Slotsom: het erkennen van miskenden

Dit afstudeeronderzoek, over verschillende vormen van miskenning en erkenning die een rol spelen in het leven van West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten, geeft een aantal implicaties voor de Nederlandse samenleving en professionals.

Ten eerste blijkt duidelijk dat de Nederlandse overheid een menswaardig leven voor een groeiende groep ongedocumenteerde migranten in haar samenleving onmogelijk maakt. De geïnterviewde ongedocumenteerde migranten voelen zich op verschillende manieren niet als mens erkend dat gelijkwaardig is aan anderen, menswaardig behandeld dient te worden en ook zorg, aandacht, dagbesteding, veiligheid en een toekomstperspectief nodig heeft. Zij lijken hierdoor als het ware uit de menselijke gemeenschap getild en zij hebben het gevoel dat zij niet mens-zijn zoals burgers dat zijn. Op basis van deze onderzochte miskenningservaringen is te zeggen dat een herziening van het Nederlandse vreemdelingenbeleid noodzakelijk is. Een aangepast beleid dat niet op zulke indringende wijze het ervaren van miskenning veroorzaakt en het ervaren van erkenning bemoeilijkt, is zeer wenselijk.

Een laatste belangrijke, maar ook schrijnende, uitkomst van dit afstudeeronderzoek is dat de respondenten voelen dat hun leven verspild wordt. Dit maakt hen wanhopig en gefrustreerd. Zij ervaren bijna dagelijks de betekenisloosheid en uitzichtloosheid van hun leven. Voor het omgaan met deze gevoelens zouden hulporganisaties gericht moeten zijn op de zingeving van haar cliënten. Het vooronderzoek van dit onderzoek duidt echter aan dat de taken van hulpverleners hier niet zozeer op gericht zijn. Zij richten zich eerder op de noodzakelijke praktische of juridische begeleiding. Er ligt dus een grote taak voor zingevingdeskundigen om te voorzien in het aansluiten bij de zingevingproblematiek van de onderzochte doelgroep. Geestelijk verzorgers doen dit al wel, maar zij doen dit enkel in de vreemdelingendetentie. Uit dit onderzoek blijkt dat ook buiten de deuren van deze instelling ongedocumenteerde migranten worstelen met levens vragen en dat zij behoefte kunnen hebben om hierin begeleid te worden.

Ik hoop dat dit onderzoek een eerste aanzet vormt om meer aandacht te geven aan het erkennen van het bestaan van ongedocumenteerde migranten in Nederland, zodat deze miskenden in de Nederlandse samenleving erkend kunnen worden als mens.

REFERENTIES

- Achterhuis, H. (2012). *Mensenrechten: een utopie?* Mensenrechtenlezing 2012. Geraadpleegd op <http://www.ru.nl/soeterbeeckprogramma/terugblik/terugblik-2012/terugblik-per/mensenrechten-utopie/info/tekst-lezing/>
- Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (2013, maart). *Verloren levens. Over dagbesteding in de opvang van vreemdelingen*. Den Haag: ACVZ. Advieskenmerk 36.
- Agamben, G. (2002). *Homo sacer. De soevereine macht en het naakte leven*. Amsterdam: Boom.
- Alma, H., & Smaling, A. (Red.). (2010). *Waarvoor je leeft: Studies naar humanistische bronnen van zin*. Amsterdam: SWP.
- Amnesty International. (z.j.) Ongedocumenteerden. Geraadpleegd op <http://www.amnesty.nl/mensenrechten/encyclopedie/> op 11-04-2013.
- Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt.
- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Baarda, D., De Goede, M., & Teunissen, J. (2009). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Noordhoff.
- Baart, A. (2005). *Aandacht. Etudes in presentie*. Utrecht: Uitgeverij Lemma.
- Berg, P. van den, & Oenen, G. van (1999). Ethiek van erkenning. Interview met Axel Honneth. *Krisis, Tijdschrift voor Filosofie*, (77), 24-36.
- Baumeister, R. (1991). *Meanings of life*. New York: Guilford Press.
- Beneduce, R. (2008). Undocumented bodies, burned identities: refugees, *sans papiers*, *harraga* – when things fall apart. *Social Science Information*, 47(4), 505–527. doi:10.1177/0539018408
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Benhabib, S. (2007). *De rechten van anderen*. Uitgeverij Ten Have: Utrecht
- Boom, J., Leerkes, A. en Engbersen, A. (2011) *Illegale Migranten*. In: R.P.W. Jennissen (Red.), *De Nederlandse migratiekaart. Achtergronden en ontwikkelingen van verschillende internationale migratietypen* (pp. 307-330). Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum. Ministerie voor Veiligheid en Justitie. Boom Juridische uitgevers: Meppel.
- Boone, M., & Kox, M. (2012). What works for irregular migrants in the Netherlands? *European Journal of Probation*, 4(3), 54-68.
- Borren, M. (2008). Towards an Arendtian politics of in/visibility: On stateless refugees and undocumented aliens. *Ethical perspectives: Journal of the European Ethics Network*, 15(2), 213-237.
- Borren, M. (2012, 24 januari). *Wie en waar is de onuitzetbare? Een politiek-filosofisch perspectief*. Lezing op Werkconferentie Onuitzetbaarheid Humanistisch Verbond, Den Haag.

- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Burms, A. (1992). Helpen en waarderen. In Haute, van P., & IJsseling, S. (Red.), *Deconstructie en ethiek* (pp. 105-120) Assen: Universitaire Pers Leuven.
- Crocker, J., & Major, B. (1989). Social Stigma and Self-Esteem: The Self-Protective Properties of Stigma. *Psychological Review*, (96)4, 603-630. doi:10.1037/0033-295x.96.4.608
- Devisch, I., & Oudejans, N. (2011). De grenzen van de gemeenschap: Over immigratie en de hedendaagse democratie. *Res Publica*, 53(1), 65-90.
- De Vluchtkerk. (z.j.). Wij zijn hier. Geraadpleegd op <http://www.devluchtkerk.nl/over-ons/visieAmnesty> op 4-05-2013.
- Dienst Terugkeer en Vertrek. (z.j.). Terugkeer en Vertrek. Geraadpleegd op http://www.dienstterugkeerenvertrek.nl/Terugkeer_en_vertrek/
- Engbersen, G., Leun, J. van der, Staring, R. van der, & Kehla, J. (1999). *De ongekende stad 2: Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam: Boom.
- Engbersen, G., van der Leun, J., de Boom, J., van der Heijden, P., Cruijff, M., & Staring R. (2002). *Illegale vreemdelingen in Nederland. Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*. Rotterdam: RISBO Contractresearch BV/ Erasmus Universiteit.
- Engbersen, G., & Broeders, C. (2007). The fight against illegal migration. Identification policies and immigrants' counterstrategies. *American Behavioral Scientist*, 50(12), 1592-1609.
- Eyken, van, N. (2005). *Vluchtelingen bij de psychiater*. In Hernaert, M., & Verslyppe, C. (red). *Goede praktijkvoorbeelden uit de hulpverlening aan vluchtelingen* (pp. 39-48). Gent: Federatie van Diensten voor Geestelijke Gezondheidszorg vzw.
- Evers, J. (Red.). (2007). *Kwalitatief interviewen: Kunst én Kunde*. Den Haag: Lemma.
- Ferrarese, E. (2011). Judiths Butler's not particularly post-modern insight' of recognition. *Philosophy and Social Criticism*, 37(7), 759-773. doi: 10.1177/0191453711410029
- Fraser, N., & Honneth, A. (2003). *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso Books.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1965). *Awareness of dying* (reprint 2005 ed.). New Brunswick: Aldine.
- Hegel, G.W.F.(1979). *System of Ethical Life*. (H. S. Harris & T. M. Knox, Trans.). Albany, NY: SUNY Press (Original work published 1802/03).
- Hegel, G.W.F. (1983). Jena Lectures on the Philosophy of Spirit. (L. Rauch, ed.& trans.). *Hegel and the Human Spirit: A Translation of the Jena Lectures on the Philosophy of Spirit (1805/06) with Commentary*, Detroit: Wayne State University Press (Original work published 1805/06).
- Heijden, van der, P., Cruyff, M., & Gils, van G. (2011). *Schattingen illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen 2009*. Den Haag: WODC/CBS.
- Heijst, A. (2004). *Iemand zien staan. Zorgethiek over erkenning*. Zoetermeer: Klement.

- Honneth, A. (1995). *The struggle for recognition. Moral grammar of social conflicts*. Cambridge: Polity Press.
- Honneth, A. (2001). Recognition or redistribution? Changing perspectives on the moral order of society, *Theory, Culture & Society*. *Theory, Culture & Society*, 18(2-3), 43-55.
doi: 10.1177/02632760122051779
- Honneth, A., & Margalit, A. (2001). Invisibility: on the epistemology of 'recognition'. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, 75, 111-139.
- Honneth, A., & Anderson, J. (2005). Autonomy, vulnerability, recognition and justice. In Christman, J., & Anderson, J. (Eds.), *Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays* (pp. 127-149). New York: Cambridge University Press. Geraadpleegd op http://phil.uu.nl/~joel/research/publications/Anderson-Honneth_Vulnerability.pdf
- Jansen, H. (2012). Wat is kwalitatief in kwalitatief onderzoek. *KWALON*, 17(2), 6-11. Geraadpleegd op http://www.boomlemmatijdschriften.nl/tijdschrift/KWALON/2012/2/KWALON_1385-1535_2012_017_002_002
- Kox, M. (2010). *Het leven gaat door. Een onderzoek naar de effecten van het illegalenbeleid op het leven van uitgeprocedeerde asielzoekers in Utrecht*. Utrecht: Stichting LOS.
- Kromhout, M. H. C., Wubs, H., & Beenackers, E.M. Th. (2008). *Illegaal verblijf in Nederland. Een literatuuronderzoek*. Den Haag: WODC. Cahier 2008-3.
- Kitayama, S., Duffy, S., & Uchida, Y. (2014). Self as a cultural mode of being. In Kitayama, S. & Cohen, D. (Eds.), *Handbook of Cultural Psychology* (pp. 136-174). New York: Guilford.
- Laing, R.D. (1969). *Self and others*. Londen: The Camelot Press.
- Leeuwen, B. van (2003). *Erkenning, identiteit en verschil. Multiculturalisme en leven met culturele diversiteit*. Leuven: ACCO.
- McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by. Personal myths and the making of the self*. New York: Guilford Press.
- Maso, I., & Smaling, A. (1998). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.
- Mead, G. (1934) (Ed. Charles W. Morris.) *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nouwen, H. (2012). *Hier en nu. Leven in de geest*. Houten: Uitgeverij Lannoo.
- Oudejans, N. (2011). *Asylum. A Philosophical Inquiry into the International Protection of Refugees*. Tilburg: Tilburg University.
- Pozzo, M. (2013). *Not all fingers are similar. Rights, Access, and Participation of Asylum Seeking Youth (aged 12-23) in the Netherlands* (Master's Thesis, Vrije Universiteit, Nederland). Geraadpleegd op <http://www.defenceforchildren.nl/images/69/2763.pdf>
- Remmerswaal, J. (2006). *Begeleiden van groepen. Groepsdynamica in praktijk*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

- Ricoeur, P. (2005). *The Course of Recognition*. Harvard: Harvard University Press.
- Rubin, S., & Rubin, H. (2012). *Qualitatieve Interviewing. The art of hearing data*. Thousand Oaks: Sage.
- Rijksoverheid. (2014, 11 februari). Teeven breidt mogelijkheden vreemdelingtoezicht uit [Nieuwsbericht]. Geraadpleegd op <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2014/02/11/teeven-breidt-mogelijkheden-vreemdelingtoezicht-uit.html> op 11-04-2013.
- Samgar, J. (z.j.). A possible life. Conversations with Gualbert. Geraadpleegd op <http://www.conversationswithgualbert.blogspot.nl/p/photographs.html>
- Schijndel, C. van, & Gemmert, N. van (mei 2013). *Vreemdelingenbewaring in getal. 2008-2012*. Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie. Dienst Justitiële Inrichtingen
- Schutz, W. C. (1966). *The interpersonal underworld*. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.
- Sools, A. (2010). *De ontwikkeling van narratieve competentie. Bijdrage aan een onderzoeksmethodologie voor de bestudering van gezond leven*. Universiteit voor Humanistiek, Utrecht/Albani: Den Haag.
- Stern, D. (1977). *The First Relationship: Mother and Infant*. Londen: Open Books.
- Stichting Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt (2011). *Eindrapportage 2010-2011*. Geraadpleegd op <http://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/files/Verantwoording%20Migrantengroepen%20en%20ongedocumenteerde%20hulpvragers.doc>
- Stronks, M. (2013, maart). Illegalen: Marginalen in de onderwereld. Schuilen in het schimmenrijk. *De Groene Amsterdammer*, 137(10), 18-21.
- Taylor, C. (1991). The dialogical self. In D. Hiley (Ed.), *The Interpretive Turn; Philosophy Science, Culture* (pp. 304-314). Ithaca: Cornell University Press.
- Taylor, C. (1992). *Multiculturalism and 'The Politics of Recognition'*. Princeton: Princeton University Press .
- United Nations High Commissioner for Refugees (2005). *Nationality and Statelessness: A Handbook for Parliamentarians*. Geraadpleegd op <http://www.refworld.org/docid/436608b24.html>
- Universiteit voor Humanistiek. (z.j.). Wat is humanistiek? Geraadpleegd op <http://www.uvh.nl/humanistiek> op 11-04-2013.
- Verschuren, P., & Doorewaard, H. (2007). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma.
- Winnicott, D. W. (1965). *The Maturation Processes and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development*. London: Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: Topiclijst voor interviews

BELANGRIJK	Aantal woordjes spreken van land van herkomst/ eten meenemen / wandelen / VERTROUWELIJKHEID GESPREK!	
1.LIEFDE EN BETROKKENHEID	Beginvraag: Kun jij me iets vertellen over jouw leven in Nederland? Kan je wat vertellen over je familie? Heb je het idee dat mensen betrokken zijn met hoe het met je gaat? Met welke mensen heb jij veel contact? Waar praten jullie over?	
2.RESPECT/ GELIJKE RECHTEN	Heb je het idee dat je in Nederland je zelf keuzes kan maken? Kan je in Nederland doen wat je wilt? Wat wel/ wat niet? Hoe vind je het dat jij niet mag werken/studeren en andere mensen wel? Heb je weleens gewerkt in Nederland? Hoe vond je dat? Als het naar voren komt: hoe vind je het dat mensen zonder papier in de VB geplaatst worden?	Waar voel jij je echt thuis? Waarom voel je je daar thuis? Behoor je tot een bepaalde groep? Hoe vind je het contact met Nederlanders?
3.WAARDERING	Waarom ga je naar de hulporganisaties toe? Welke dingen vind je leuk om in Nederland te doen? Waarom is dit verschillend? Zijn er dingen waar je goed in bent? Of waar andere mensen jou goed in vinden? Hoe denk je dat Nederlanders aankijken tegen mensen zonder verblijfsvergunning?	
TRIGGERS	1. Plaatje toekomst laten zien en vragen bij stellen 2. Foto's laten maken van wat voor hen nu het belangrijkste is in hun leven 3. Cirkel en daarin moeten zij aangeven waar zij zichzelf plaatsen in Nederland, waarom? Zelf op laten schrijven. 4. Wat wil je over 5/10 jaar bereikt hebben? Waarom wil je dit bereiken? Heb je vertrouwen in de toekomst? 5. Wat doe je op een gewone dag?	
ALGEMEEN (v.t.o. alle 3)	Voel je je gezien in Nederland? Wat betekent erkenning voor jou? Zijn er dingen die je mist in je leven?	

BIJLAGE 2: Constructive codes vanuit het theoretisch kader

1. ERKENNINGSTYPE LIEFDE

1.1 emoties en behoeften worden erkend en gehoord

(iemand luistert waar de respondent mee zit , iemand helpt respondent met het vervullen van behoeften, respondent voelt zich gesteund)

1.2 gezien worden als beminnenswaardig

(respondent heeft het idee dat mensen met hem willen omgaan, dat mensen hem willen liefhebben, dat mensen zich verbonden met hem willen voelen)

2. ERKENNINGSTYPE RESPECT

2.1. erkend worden als rechtssubject met gelijke rechten

2.1.1 gelijke mogelijkheden hebben als andere mensen

(respondent kan zijn eigen leven vormgeven. Respondent kan werken, studeren, overal naar toe, heeft medezeggenschap, kan naar de dokter etc.)

2.1.2 respectvol behandeling als gelijkwaardig, autonoom individu

(respondent wordt door mensen in zijn omgeving gezien als iemand die zelf beslissingen kan maken en gelijkwaardig is aan de ander, de respondent wordt niet gemanipuleerd. De respondent wordt respectvol behandeld.)

2.2 erbij horen en thuis voelen in culturele groep

(respondent voelt zich ergens thuis in een groep, respondent kan altijd ergens terecht, wordt serieus genomen binnen deze groep, telt mee in deze groep, is van betekenis voor de anderen in de groep)

3. ERKENNINGSTYPE SOCIALE WAARDERING

3.1 werkzaamheden/prestaties gewaardeerd

(respondent krijg complimenten/opmerkingen/bewondering over zijn eigenschappen, bijvoorbeeld dat hij aardig is, geduldig is etc.; respondent krijgt complimenten/opmerkingen/bewondering voor wat kenmerkend is aan de respondent; respondent krijgt complimenten/opmerkingen/bewondering over wat hij heeft gepresteerd/zijn kwaliteiten, bijvoorbeeld dat hij goed werk geleverd heeft of lekker gekookt heeft)

3.2 benaderd worden met openheid/aandacht (hermeneutische openheid)

(respondent heeft de indruk dat mensen geïnteresseerd in hem zijn, willen weten wie hij is)

4. MISKENNING SFEER LIEFDE

4.1 schending van de lichamelijke integriteit

(respondent kan niet over zijn eigen lichaam beschikken, respondent wordt mishandeld, gemarteld, verkracht etc.)

4.2.1 emoties en behoeften worden niet erkend en gehoord

(de respondent ervaart geen steun van anderen, er wordt niet naar hem geluisterd, hij wordt niet geholpen, respondent ervaart geen steun van anderen, hij kan zijn verhaal aan niemand kwijt, hij kan niemand in vertrouwen nemen)

4.3 niet gezien als beminnenswaardig

(respondent heeft de indruk dat mensen willen zich niet verbonden willen voelen met de respondent, de respondent wordt niet gezien als beminnenswaardig /aardig/sympathiek)

5. MISKENNING SFEER RECHTEN

5.1 systematisch uitgesloten van bepaalde rechten

5.1.1 geen gelijke mogelijkheden als burgers

(respondent heeft niet dezelfde mogelijkheden als anderen, bijvoorbeeld: niet kunnen werken/studeren, zich niet kunnen ontplooien, niet overal naar toe kunnen.)

5.1.2 ongelijkwaardig aan anderen

(respondent heeft de indruk/gevoel geen gelijk waardige interactiepartner te zijn, , respondent kan niet meebeslissen)

5.1.3 onrespectvolle behandeling

(respondent voelt zich onrechtvaardig behandeld)

5.2 niet bij culturele groep horen en geaccepteerd worden (antoniem 2.2)

(respondent hoort niet helemaal bij een culturele groep, respondent telt niet volwaardig mee in deze groep, respondent wordt niet serieus genomen door een culturele groep)

6. MISKENNING SFEER SOLIDARITEIT:

6.1.1 geen waardering voor werk of prestaties

(de respondent krijgt geen waardering van anderen voor het werk dat hij doet, voor zijn kwaliteiten. Dit wordt als pijnlijk ervaren)

6.1.2 gezien worden als minderwaardig (in samenleving of gemeenschap)

(de respondent voelt zich niet gewaardeerd om wie hij is, de manier van leven van de respondent wordt als inferieur/niet toereikend beschouwd, respondent wordt niet voor vol aangezien)

6.1.3 niet benadert met openheid/aandacht (antoniem 3.2)

(respondent heeft niet de indruk dat mensen geïnteresseerd in hem zijn, willen weten wie hij is)

BIJLAGE 3: Indrukken van hulpverleners

Korte gesprekken zijn gevoerd met medewerkers van het Wereldhuis, de SNDVU en STIL, en een Nederlands-Ghanese pastor. Vier medewerkers van hulporganisaties (H1 t/m H4) voor ongedocumenteerde migranten zijn geïnterviewd. Hen is gevraagd naar hun visie over het ervaren van miskennen en erkenning door ongedocumenteerde migranten. Deze medewerkers zijn een administratieve medewerker en een juridisch medewerker van Stichting Lauwerecht (STIL) en een vrijwilliger van de Stichting Noodopvang Dakloze Vreemdelingen Utrecht (SNDVU) die tevens haar eigen stichting, Stichting Kansen voor Vluchtelingen, heeft opgezet om (uitgeprocedeerde) asielzoekers te ondersteunen. Eén vrijwilliger van het Wereldhuis te Amsterdam gaf aan niet voldoende over de achtergrond van de doelgroep te weten. Deze paragraaf beschrijft kort de indrukken van de andere drie hulpverleners over de levens van hun cliënten.

Allereerst gaven de hulpverleners een indruk van de situatie van hun cliënten. Zij vertelden dat deze groep rechtenloos is, dit betekent onder andere dat zij geen aanspraak kunnen maken op onderdak, bijstand en studie. De ongedocumenteerde migranten zijn over het algemeen depressief of kampen met andere psychische klachten. Hun verblijfssituatie maakt de migranten volgens de hulpverleners afhankelijk van anderen, machteloos en uitzichtloos. Zij horen regelmatig van cliënten dat zij het liefst doodgaan. Tenslotte zijn veel ongedocumenteerde migranten volgens hen bang om opgepakt te worden door de politie.

Op de vraag of migranten zonder verblijfsvergunning zich nog gezien voelen is door de hulpverleners niet te beantwoorden: *'ik denk bij STIL wel, maar dat zou je eigenlijk aan hen moeten vragen'* en *'ik denk dat zij zich niet gezien of gewaardeerd voelen, maar dat weet ik niet'*(H1) wordt geantwoord. Eén van de hulpverleners denkt dat erkenning van basisrechten voor ongedocumenteerde migranten de basis is van erkenning. *'Hoe iemand zich moet voelen als je in het park of op het station moet slapen, je voelt je dan denk ik geen volwaardig mens meer. Dus dat is het eerste in erkenning denk ik.'* (H2). Alle drie de hulpverleners hebben de indruk dat de meeste ongedocumenteerde migranten alleen steun en betrokkenheid ervaren van een beperkt aantal mensen. Slechts binnen een kleine groep maken zij volgens hen kans op waardering, omdat hun leven zich vooral af speelt binnen een kleine groep. Echte steun komt volgens hen voornamelijk van familie, maar veel ongedocumenteerde migranten staan er helemaal alleen voor. De hulpverleners vinden het lastig om uitspraken te doen over het persoonlijke leven van de ongedocumenteerde migranten, omdat zij maar op een beperkte groep en alleen vanuit hun werksituatie zicht op de groep hebben.

De hulpverleners hebben hier dus naar eigen zeggen niet voldoende zicht op en geven aan dat alleen de ongedocumenteerde migranten kunnen aangeven op welke manier zij miskennen en

erkenning ervaren. Om deze reden is ervoor gekozen om een groter aantal West-Afrikaanse ongedocumenteerde migranten te interviewen dan voorheen de bedoeling was.

BIJLAGE 4: Demografische gegevens

De respondenten zijn afkomstig uit drie West-Afrikaanse landen: Ghana, Sierra Leone en Guinee.

Twee respondenten zijn naar Nederland gekomen met een werkvisum, één voor een vervolgstudie en zes respondenten hebben bij aankomst in Nederland een asielaanvraag bij de IND ingediend. Alle respondenten zijn uitgeprocedeerd, de vier respondenten die bij de noodopvang wonen proberen een hernieuwde asielaanvraag in te dienen.

Respondent	Sekse	Land van herkomst	Leeftijd	Aantal jaar in Nederland	Tijdelijke verblijfsvergunning	Woonsituatie	Religie	Duur in VB	Reden komst
Abubacar (A)	M	Sierra Leone	33	14	3 jaar (2003-2005)	Noodopvang	Moslim	8 mnd	Asiel
Barry (B)	M	Guinee	29	14	-	Noodopvang	Moslim	-	Asiel
Soulaymane (C)	M	Sierra Leone	29	13	6 jaar (2003-2009)	Noodopvang	Moslim	9 mnd	Asiel
Djiba (D)	M	Guinee	23	6	-	Noodopvang	Moslim	9 en 6 mnd	Asiel
Rosemary (E)	V	Sierra Leone	40	11	-	Bij kennis	Christen	6 wk	Asiel
Ellias (F)	M	-*	59	15	-	Bij kennis	Christen	-	Studie
James (G)	M	Ghana	40	19	11 jaar TWV** (1994-2005)	Kamer via kerk	Christen	-	Werk
Lukas (H)	M	Ghana	60	22	7 jaar TWV** (1991-1998)	Kamer via kerk	Christen	3 wk	Werk
Ibrahim (I)	M	Guinee	32	13	-	Noodopvang	Moslim	-	Asiel
* = respondent wil niet dat zijn land van herkomst bekend is i.v.m. herkenbaarheid									
**= tewerkstellingsvergunning									

BIJLAGE 5: overzicht interviews

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de data, duur en locaties van de gevoerde interviews.

Respondent	Datum	Duur	Locatie
Abubacar (A)	19 juni 2013	1 uur en 50 minuten	Woning SNDVU, Utrecht
Barry (B)	24 juni 2013	2 uur	Woning SNDVU en buiten op bankje langs kanaal, Utrecht
Soulaymane (C)	29 juni 2-13	30 minuten	Woning SNDVU, Utrecht
Djiba (D)	28 juni 2013 2 juli 2013	10 minuten 1 uur en 30 minuten	Kort gesprek, woonplek respondent Interview, woning SNDVU Utrecht
Rosemary (E)	23 juni 2013 7 juli 2013	30 minuten 1 uur en 35 minuten	Ontmoeting en gesprek in migrantenkerk, Amsterdam Slotervaart Interview in tijdelijk onderkomen van respondent, Amsterdam Osdorp
Ellias (F)	15 juli 2013	1 uur en 15 minuten	Koffiehuis, Amsterdam Bos en Lommer
James (G)	19 juli 2013	1 uur en 55 minuten	Migrantenkerk , Amsterdam Bijlmer
Lukas (H)	6 augustus 2013	2 uur en 45 minuten	Migrantenkerk, Amsterdam Bijlmer
Ibrahim (I)	29 juli 2013	25 minuten	Park , Utrecht West

BIJLAGE 6: Informatie over de data-analyse

Dit onderzoek is gericht op twee hoofdthema's, miskenning en erkenning. Door open, axiaal en selectief te coderen werd inzichtelijk welke vormen van erkenning en miskenning te onderscheiden zijn. Bij de vormen van erkenning bleken dit: 'emoties en behoeften erkend', 'erkenning in gemeenschap' en 'sociale waardering'. Bij miskenning: 'emoties/behoeften miskend', 'geen gelijke rechten' en 'gezien als minderwaardig'. Bijna al deze *families* zijn *constructive codes*, alleen erkenning in gemeenschap is een *in vivo code*.

Een kernthema bij miskenning bleek 'geen gelijke rechten', dit betekent dat vrijwel alle families hiermee samenhangen. In figuur 2 van bijlage 8 is te zien welke hoofd- en subcategorieën hieronder vallen en is met lijnen duidelijk met welke andere families zij samenhangt. Dit kernthema, 'geen gelijke rechten', bleek tijdens de analyse te abstract om te gebruiken om te coderen, omdat bijna alle data hierover ging. De geoperationaliseerde code waarmee vooral gecodeerd wanneer het over de ervaring van het niet hebben van rechten ging is 'geen mogelijkheden' (deze code valt onder de categorie 'geen gelijke rechten', zie bijlage 2). Het coderen met deze code leverde zeer veel citaten op. Bij het vergelijken van deze citaten bleken deze te gaan over de verschillende de wijze waarop de respondenten het niet hebben van gelijke rechten ervaren of over hoe hun feitelijke situatie eruit ziet. Met dit laatste wordt bedoeld dat zij beschrijven dat zij geen dagbesteding, geen geld, geen mogelijkheid tot een verblijfsvergunning hebben etc.. De code 'geen gelijke rechten' is tijdens de analyse uiteengevallen in deze 'feitelijke situatie' en de 'ervaring uitsluiting van rechten'. De 'ervaring van uitsluiting van rechten' is een hoofdcategorie geworden waaronder meerdere families vallen, zoals: 'machteloosheid', 'afhankelijkheid' en 'ongelijkwaardigheid' en 'geen volwaardig leven leiden' (zie figuur 2, bijlage 8). Door het onderscheiden van hoofd- en subcategorieën kwam een codeboom tot stand (zie bijlage 7). De samenhang van alle codes en families is terug te zien in de *networkview* (bijlage 8). De familie 'geen volwaardig leven' hangt samen met codes uit de andere families die vallen onder de 'ervaring uitsluiting rechten'.

Om inzicht te geven in het ontstaan van de codes die onder de families vallen wordt een korte toelichting gegeven. De constructive codes 'gezien worden als beminnswaardig', 'mogelijkheden hebben/vrij zijn' en 'werkzaamheden/prestaties gewaardeerd', 'schending lichamelijke integriteit', 'geen respectvolle behandeling' en 'geen erkenning (vaardigheden)' zijn blijven bestaan na de vergelijking tussen de in vivo en constructive codes (zie bijlage 2). Een aantal in vivo en constructive codes is echter gewijzigd, niet gebruikt of samengevoegd. De constructive codes 'ongelijkwaardig aan mensen die wel vbv krijgen/hebben' en 'geen respectvolle behandeling' zijn bijvoorbeeld

samengevoegd met de *in vivo* codes 'ongelijkwaardig aan anderen' en 'onrespectvolle behandeling'. De reden hiervoor was dat zij met elkaar overeenkwamen. De constructive code 'benaderd met openheid en aandacht' bleek soms overeen te komen met 'hulp gekregen' en soms met 'aandacht/zorg', waardoor deze constructive code onnodig was. De *in vivo* codes gaven meer inzicht in de data door verschillende vormen van hulp te onderscheiden. In de network-view en codeboom is een overzicht te vinden van alle toegepaste codes (zie bijlage 7 en 8).

Een moeilijkheid tijdens het coderen was, dat tijdens de axiale fase bleek dat een aantal *in vivo* codes niet rechtstreeks te maken had met erkenning. Deze code leken echter wel zeer belangrijk, omdat veel citaten onder deze codes hingen. Dit was vooral zo met de *in vivo* code 'geloven in God'. Na de vergelijking van de *in vivo*-codering met de constructive code-codering bleken deze codes geen vorm van erkenning te zijn, maar een manier om zich sterkt te blijven in situaties van miskennen. Codes als 'geloven in God', 'positief denken', 'afleiding zoeken' hangen echter wel allemaal sterkt samen met het ervaren van miskennen, waardoor de codes zijn blijven bestaan. De codes die met de omgang van de leefsituatie te maken hebben, zijn ondergebracht in de familie 'omgangsstrategieën'. Dit was ook het geval met de codes die nu vallen onder de familie 'feitelijke situatie', deze familie is belangrijk, omdat het in kaart brengt waar ongedocumenteerde migranten mee te maken hebben in hun leven (dakloosheid, geen geld etc.), maar de citaten lieten niet zien of zij zich daardoor miskend of erkend voelen. Deze familie is toch blijven bestaan, omdat zij samenhangt met het thema miskennen.

BIJLAGE 7: De codeboom

ERKENNING:

Emoties en behoeften erkend:

- Aandacht/zorg
- Begrip krijgen
- Gezien als beminnenswaardig
- Hulp gekregen
- Praten helpt niet

Erkenning in gemeenschap:

- Gelijke mogelijkheden hebben
- Erbij horen in gemeenschap

Sociale waardering:

- Prestaties/ eigenheid gewaardeerd

MISKENNING:

Emoties/behoeften miskend:

- Aan lot over gelaten
- Geen aandacht / zorg
- Geen interesse in verhaal
- Mist verbondenheid
- Niet (meer) gezien als beminnenswaardig
- Schending lichamelijke integriteit (verplaatsen?)

Geen gelijke rechten:

Feitelijke situatie:

- Aan lot over gelaten
- Dakloos zijn
- Geen dagbesteding
- Geen geld
- Geen mogelijkheid tot vbv
- In ander land ook niet erkend
- Niet terug kunnen

Ervaring uitsluiting rechten

Machteloos:

- Geblokkeerd in leven
- Gevangen zitten
- Iets willen doen
- Machteloosheid
- Veel nadenken
- Niet weten wat te doen
- Niet zijn schuld
- Onvoorspelbaar

Uitzichtloosheid ervaren :

- Lange periode
- Leven hoort vooruit
- Onveranderlijk
- Zinloosheid ervaren

Afhankelijk van anderen:

- Afhankelijkheid van anderen

Ongelijkwaardig aan anderen :

- Geen respect
- Misbruik van hen maken
- Niets betekenen voor anderen
- Ongelijkwaardig aan mensen die wel vbv hebben
- Ongelijkwaardig in relatie
- Vergelijken met anderen

Geen volwaardig leven:

- Leven is kapot
- Niet goed voelen
- Zinloosheid ervaren
- Spijt van komst naar NL
- Vbv als toegang tot werk/relatie/leven
- Overleven/struggle in lvh en nu ook
- onveilig/oppassen

Gezien als minderwaardig mens:

- Geen erkenning vaardigheden
- Gezien worden als minderwaardig
- Negatieve ervaring in vreemdelingenbewaring
- Ook zonder document mens

Omgangsstrategie met situatie:

- Afleiding nodig
- Fatalistisch geloven
- Geeft politieke oplossing
- Geloven in God
- Goed gedragen
- Neerleggen bij situatie
- Positief zelfbeeld
- Positief denken

FIGUUR 1 : samenhang erkenningservaringen

FIGUUR 2: samenhang miskenningservaringen

